

***ПЕРСПЕКТИВЫ
РАЗВИТИЯ НАУКИ
В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ
(PROSPECTS
OF DEVELOPMENT
OF SCIENCE IN THE
MODERN WORLD)***

*Материалы Международной
научно-практической конференции
16 марта 2022 года
(г. Прага, Чехия)*

Vydavatel «Osvícení»

Материалы Международной (заочной)
научно-практической конференции
под общей редакцией **А.И. Вострецова**

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ НАУКИ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ (PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF SCIENCE IN THE MODERN WORLD)

научное (непериодическое) электронное издание

Перспективы развития науки в современном мире [Электронный ресурс] / Vydavatel «Osvícení», Научно-издательский центр «Мир науки». – Электрон. текст. данн. (1,80 Мб.). – Нефтекамск: Научно-издательский центр «Мир науки», 2022. – 1 оптический компакт-диск (CD-ROM). – Систем. требования: PC с процессором не ниже 233 МГц., Microsoft Windows Server 2003/XP/Vista/7/8, не менее 128 МБ оперативной памяти; Adobe Acrobat Reader 10.1 или выше; дисковод CD-ROM 8x или выше; клавиатура, мышь. – Загл. с тит. экрана. – Электрон. текст подготовлен НИЦ «Мир науки».

© Vydavatel «Osvícení», 2022

© Научно-издательский центр «Мир науки», 2022

СВЕДЕНИЯ ОБ ИЗДАНИИ

Классификационные индексы:

УДК 001

ББК 72

П26

Составители: Научно-издательский центр «Мир науки»
А.И. Вострецов – гл. ред., отв. за выпуск

Аннотация: В сборнике представлены материалы Международной (заочной) научно-практической конференции «Перспективы развития науки в современном мире», где нашли свое отражение доклады студентов, магистрантов, аспирантов, преподавателей и научных сотрудников вузов Российской Федерации, Казахстана, Туркменистана и Республики Беларусь по техническим, экономическим, педагогическим и другим наукам. Материалы сборника представляют интерес для всех интересующихся указанной проблематикой и могут быть использованы при выполнении научных работ и преподавании соответствующих дисциплин.

Сведения об издании по природе основной информации: текстовое электронное издание.

Системные требования: PC с процессором не ниже 233 МГц., Microsoft Windows Server 2003/XP/Vista/7/8, не менее 128 МБ оперативной памяти; Adobe Acrobat Reader 10.1 или выше; дисковод CD-ROM 8x или выше; клавиатура, мышь.

© Vydavatel «Osvícení», 2022

© Научно-издательский центр «Мир науки», 2022

ПРОИЗВОДСТВЕННО-ТЕХНИЧЕСКИЕ СВЕДЕНИЯ

НАДВЫПУСКНЫЕ ДАННЫЕ:

Сведения о программном обеспечении, которое использовано при создании электронного издания: Adobe Acrobat Reader 10.1, Microsoft Office 2010.

Сведения о технической подготовке материалов для электронного издания: материалы электронного издания были предварительно вычитаны филологами и обработаны программными средствами Adobe Acrobat Reader 10.1 и Microsoft Office 2010.

Сведения о лицах, осуществлявших техническую обработку и подготовку: А.И. Вострецов.

ВЫПУСКНЫЕ ДАННЫЕ:

Дата подписания к использованию: 17 марта 2022 года.

Объем издания: 1,80 Мб.

Комплектация издания: 1 пластиковая коробка, 1 оптический компакт диск.

Наименование и контактные данные юридического лица, осуществившего запись на материальный носитель:
Научно-издательский центр «Мир науки»

Адрес: Республика Башкортостан, г. Нефтекамск, улица
Дорожная 15/294

Телефон: 8-937-333-86-86

СОДЕРЖАНИЕ

ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

- А.А. Қалдыбай, Д.Ы. Ондаган, Е.Е. Баубеков** ЖКО автотехникалық сараптамасының көмегімен шешілетін негізгі міндеттер 7
- К.И. Масловская** Опытные плавки с использованием различных видов раскислителей при производстве стали 13
- Б.Б. Меретдурдыева, С.А. Гурбангулыева** Развитие soft skills как важный компонент формирования компетенций конкурентоспособных выпускников инженерных направлений 17

СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ НАУКИ

- К.О. Сучков** Ферменты для животных 20

ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ И АРХЕОЛОГИЯ

- К.О. Григорьев** Тавровская верфь в истории создания морского флота на воронежской земле 24

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

- И.В. Каспаров, Е.А. Нагорнов** Роль общественно-экономических отношений в распределении собственности 29

ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ

- С.Е. Адылханова** Қазақ философиясының тұтастығы мен сабақтастығы 33

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

- Б.Н. Берикханова** М. Әуезов драмалық шығармаларының тарихилығы 41

И.П. Коунтесс Д'са Учебная ролевая игра	47
А.К. Нурсадыкова Дамыта оқыту жүйесінде диалогтік оқыту арқылы оқушылардың тілдік дағдыларын жетілдіру	50

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

Н.Г. Мищенко, В.А. Савельев Планирование расследования мошенничества	57
В.Б. Чусова Особенности правового регулирования деятельности садовых некоммерческих товариществ	62

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Р.Д. Амиргазина Бастауыш сынып оқушыларының сөйлеу тілін дамыту әдістемесі	69
М.Д. Жорокпаева, А.Д. Аманжолов, А.Е. Мукажанова Халықаралық медициналық терминдер	76

МЕДИЦИНСКИЕ НАУКИ

О.В. Силина Технологии приготовления и контроль гомеопатических средств	83
--	----

ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ

В.М. Чигилейчик Этапы становления итальянского балета: от зарождения до XIX века	87
---	----

ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

А.А. Қалдыбай,
2 курс магистранты
бағ. «Көлік,көлік техникасы
және технологиялары»,
e-mail: ayauzhan.kaldybay@mail.ru,

Д.Ы. Ондаған,
2 курс магистранты
бағ. «Көлік,көлік техникасы
және технологиялары»,

Е.Е. Баубеков,
т.ғ.д., проф.,
e-mail: baubekov3@mail.ru,
Логистика және көлік академиясы,
Алматы қ., Қазақстан

ЖКО АВТОТЕХНИКАЛЫҚ САРАПТАМАСЫНЫҢ КӨМЕГІМЕН ШЕШІЛЕТІН НЕГІЗГІ МІНДЕТТЕР

Аннотация: мақала ЖКО автотехникалық сараптамасының көмегімен шешілетін негізгі міндеттерді анықтау мәселесіне арналған. Жол-көлік оқиғаларының жағдайларын үйлестірудің негізгі нұсқалары келтірілген.

Түйін сөздер: автотехникалық сараптама, жол-көлік оқиғасы, көлік құралы, автомобильдің техникалық ақаулығы.

ЖКО мән-жайларын сот сараптамасы аясында келесі міндеттер шешілуде:

1. көлік құралының жылдамдығын анықтау;
2. тежеу және тоқтау жолдарын, сондай-ақ КҚ тоқтау уақытын анықтау;
3. тергеу (сот) белгілеген сәттерде КҚ-ны, жаяу жүргіншілерді және өзге де объектілерді ЖКО орнынан алып тастауды айқындау;
4. тергеу (сот) берген сәттерде тежеу және айналып өту арқылы ЖКО-ның алдын алудың техникалық мүмкіндігін белгілеу;

5. ЖКО түрлі сәттерінде КҚ өзара орналасуын анықтау;
6. жолдың нақты учаскелерінің көлік құралын еңсеру уақытын анықтау;
7. егер бұл ретте тиісті есептеулер, модельдеу және эксперимент жүргізуде арнайы таным қажет болса, ЖКО-ның (кедергіге соқтығысу, КҚ-ның құлауы, аударылу және т. б.) алдын алу бойынша шұғыл шаралар қабылдауды талап ететін қозғалыс үшін қауіптің туындау сәтін белгілеу;
8. көлік құралының өзара жағдайын және жүргізушінің оқиғаның алдын алуға әлі техникалық мүмкіндігі болған кездегі кедергілерді анықтау;
9. қозғалыс қауіпсіздігін қамтамасыз ету тұрғысынан қалыптасқан ЖКО-да жүргізушінің қалай әрекет ету керектігін анықтау;
10. көлік құралын басқару бойынша жүргізушінің қозғалыс үшін қауіп туындаған сәттен бастап қандай әрекеттері ЖКО-ның алдын алуы мүмкін және олар жол қозғалысы ережелерінің (ЖҚЕ) қандай талаптарымен көзделген;
11. оқиғаны болдырмау үшін сараптаманы тағайындаған орган көрсеткен сәтте жүргізушіде ЖҚЕ-нің сол немесе өзге де тармақтарында ұйғарылған іс-әрекеттерді жасауға техникалық мүмкіндікті белгілеу;
12. жүргізушіде КҚ жылдамдығын төмендету немесе сараптаманы тағайындаған орган айқындаған сәтте, жүргізуші қозғалыс үшін кедергінің не қауіптің туындауын алдын ала білуге тиіс және болжай алатын кезде қозғалысты айналып өту арқылы ЖКО-ның алдын алудың техникалық мүмкіндігін белгілеу;
13. техникалық деректерді пайдалану және объективті заңдылықтарды есепке алу негізінде жүргізушінің КҚ-ны басқару жөніндегі іс-әрекеттері (әрекетсіздігі) мен техникалық сипаттағы салдарлар (соқтығысу, соқтығысу, аударылу және т. б.) арасында себепті байланыстың болуын (болмауын) айқындау;
14. ЖКО-ның алдын алудың техникалық мүмкіндігін сараптаманы тағайындаған орган көрсеткен бастапқы деректер бойынша ғана емес, сонымен қатар сарапшының есеп айырысу жолымен алған нәтижелері бойынша, оның ішінде іс

материалдарынан туындайтын оқиға жағдайының бірнеше нұсқалары бойынша да белгілеу. Сарапшы өз қорытындысында зерттелген нұсқалардың сәйкессіздігін көрсетеді;

15. ЖКО жасауға ықпал ететін жол қозғалысын ұйымдастырумен байланысты себептер мен жағдайларды анықтау. Жол-көлік оқиғаларының жағдайларын сараптаудың жоғарыда аталған көптеген міндеттерін сот-техникалық сараптаманың (Sate) басқа түрлерімен немесе көлік класына жатпайтын жоғарыда келтірілген сот сараптамаларымен шешкеннен кейін ғана шешуге болады.

КҚ техникалық жай-күйінің сот сараптамасы шешетін міндеттерге мыналар жатады:

1. КҚ-ның, олардың жекелеген тораптарының, механизмдерінің, жүйелерінің, бөлшектерінің техникалық жай-күйін белгілеу;

2. ақаулықтың пайда болу себептері мен уақытын, оларды КҚ техникалық жай-күйіне жауапты адамдардың уақтылы анықтау мүмкіндігін, осы ақаулықтардың ЖКО туындауы мен дамуына әсерін айқындау;

3. ақаулық пен ЖКО арасындағы себеп-салдарлық байланыстарды, сондай-ақ ақаулардың пайда болуына ықпал ететін мән-жайларды белгілеу;

4. КҚ-ның, олардың жекелеген тораптарының, механизмдерінің, жүйелерінің, ЖКО кезіндегі бөлшектерінің белгілі бір техникалық жай-күйі кезінде ЖКО-ның (соқтығысу, орнықтылықты жоғалту және т. б.) алдын алудың техникалық мүмкіндігін белгілеу;

5. ЖКО-ның пайда болуына ықпал еткен немесе ықпал етуі мүмкін КҚ-ның техникалық жай-күйіне байланысты мән-жайларды анықтау.

Сот сараптамасы аясында көлік және жол-көлік оқиғасы орнында келесі міндеттер шешілуде:

1. ЖКО механизмін анықтау; соқтығысу кезінде көлік құралының өзара әрекеттесу механизмін құру; жаяу жүргіншілерге (жануарларға) және қозғалмайтын кедергілерге шығу механизмін белгілеу;

2. КҚ-ның өзара орналасу бұрышын және соқтығысу сәтіндегі соққы бағытын анықтау; КҚ-ның жүру бөлігінің

шекаралары мен осіне қатысты өзара орналасуын белгілеу; КҚ-ның соқтығысу орнын немесе жаяу жүргіншілердің соқтығысу орнын анықтау;

3. соқтығысу кезінде КҚ қозғалу немесе қозғалмау фактісін анықтау; зардап шегушіге зақым келтірілген КҚ бөлігін анықтау; соқтығысу сәтінде КҚ салонында, кабинасында жәбірленушінің тұрған жерін КҚ-дағы зақымдану сипаты бойынша анықтау;

4. көлік құралын басқару бойынша жүргізушінің қозғалыс үшін қауіп туындаған сәттен бастап қандай әрекеттері ЖКО-ның алдын алуы мүмкін және олар жол қозғалысы ережелерінің (ЖҚЕ) қандай талаптарымен көзделген;

5. оқиғаны болдырмау үшін сараптаманы тағайындаған орган көрсеткен сәтте жүргізушіде ЖҚЕ-нің сол немесе өзге де тармақтарында ұйғарылған іс-әрекеттерді жасауға техникалық мүмкіндікті белгілеу;

6. жүргізушіде КҚ жылдамдығын төмендету немесе сараптаманы тағайындаған орган айқындаған сәтте, жүргізуші қозғалыс үшін кедергінің не қауіптің туындауын алдын ала білуге тиіс және болжай алатын кезде қозғалысты айналып өту арқылы ЖКО-ның алдын алудың техникалық мүмкіндігін белгілеу;

7. техникалық деректерді пайдалану және объективті заңдылықтарды есепке алу негізінде жүргізушінің КҚ-ны басқару жөніндегі іс-әрекеттері (әрекетсіздігі) мен техникалық сипаттағы салдарлар (соқтығысу, соқтығысу, аударылу және т. б.) арасында себепті байланыстың болуын (болмауын) айқындау;

8. ЖКО-ның алдын алудың техникалық мүмкіндігін сараптаманы тағайындаған орган көрсеткен бастапқы деректер бойынша ғана емес, сонымен қатар сарапшының есеп айырысу жолымен алған нәтижелері бойынша, оның ішінде іс материалдарынан туындайтын оқиға жағдайының бірнеше нұсқалары бойынша да белгілеу. Сарапшы өз қорытындысында зерттелген нұсқалардың сәйкессіздігін көрсетеді;

9. ЖКО жасауға ықпал ететін жол қозғалысын ұйымдастырумен байланысты себептер мен жағдайларды анықтау.

Тежеу процесін және көлік құралын басқару мүмкіндігін зерттеуге байланысты барлық мәселелерді көлік құралының техникалық жағдайын анықтағаннан кейін ғана шешуге болады. Егер мұндай деректер сараптама тағайындау туралы қаулыда және іс материалдарында болмаса, онда Кеден одағының техникалық жағдайына, ал кейбір жағдайларда металл өндірісіне сот сараптамасын жүргізу қажет. КҚ жүргізушілерінің іс-әрекеттерін саралау үшін алдымен ЖКО механизмін анықтау және т. б. бойынша КҚ-дағы және ЖКО орнындағы іздерге сот сараптамасын жүргізу қажет. Сараптаманың осы түрінің міндеттерін шешу үшін нақты жүргізушілердің ерекшеліктерін ескеруге мүмкіндік беретін апатқа қатысушылардың сот-инженерлік-психофизиологиялық сараптамасы үлкен маңызға ие. Сот-автожол сараптамасын жүргізу зерттеу кезінде жолдың негізгі біліктілік сипаттамаларын ескеруге мүмкіндік береді.

КҚ техникалық жай-күйінің сот сараптамасы шешетін міндеттерге мыналар жатады:

1. КҚ-ның, олардың жекелеген тораптарының, механизмдерінің, жүйелерінің, бөлшектерінің техникалық жай-күйін белгілеу;

2. ақаулықтың пайда болу себептері мен уақытын, оларды КҚ техникалық жай-күйіне жауапты адамдардың уақтылы анықтау мүмкіндігін, осы ақаулықтардың ЖКО туындауы мен дамуына әсерін айқындау;

3. ақаулық пен ЖКО арасындағы себеп-салдарлық байланыстарды, сондай-ақ ақаулардың пайда болуына ықпал ететін мән-жайларды белгілеу;

4. КҚ-ның, олардың жекелеген тораптарының, механизмдерінің, жүйелерінің, ЖКО кезіндегі бөлшектерінің белгілі бір техникалық жай-күйі кезінде ЖКО-ның (соқтығысу, орнықтылықты жоғалту және т. б.) алдын алудың техникалық мүмкіндігін белгілеу;

5. ЖКО-ның пайда болуына ықпал еткен немесе ықпал етуі мүмкін КҚ-ның техникалық жай-күйіне байланысты мән-жайларды анықтау.

Жоғарыда келтірілген тізім апаттың күрделілігіне байланысты САТЭ шешетін барлық міндеттерді аяқтамайды, ол

әлдеқайда кең тапсырмаларға ие болуы мүмкін. Сараптамалық тәжірибені талдау қазіргі уақытта САТЭ дәстүрлі болып табылатын 70-ке дейін, яғни талданатын кезең ішінде 31-ге дейін кездесетін және 100-ге дейін жиі қойылатын, бірақ соған қарамастан қорытындыда үнемі болатын міндеттерді шешетіндігін көрсетті. Сонымен қатар, 50-ге жуық тапсырма жеке сипатқа ие. [7]

Тізімі пайдаланылған көздері мен әдебиеті:

[1] Балакин В.Д. Жол-көлік оқиғаларына сараптама: оқу құралы / – 2-ші басылым. – Омбы: СибАДИ, 2010. – 136 б.

[2] Тартаковский Д.ф. жол-көлік оқиғаларын сараптаудағы деректердің белгісіздігі мәселелері. – СПб.: Заң орталығы баспасөз, 2006. – 268 Б.

© А.А.Калдыбай, 2022

*К.И. Масловская,
студентка 4 курса
напр. «Литейное производство»,
e-mail: kseniya5214@gmail.com,
науч. рук.: А.К. Жунусова,
магистр, преподаватель специальных дисциплин,
Павлодарский машиностроительный колледж,
г. Павлодар, Казахстан*

ОПЫТНЫЕ ПЛАВКИ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ РАЗЛИЧНЫХ ВИДОВ РАСКИСЛИТЕЛЕЙ ПРИ ПРОИЗВОДСТВЕ СТАЛИ

Аннотация: в данной статье приводятся результаты опытных плавков по наведению рафинирующего шлака. Для раскисления шлака использовали алюмо-кремниевую смесь (АКС) массой 60-70 кг/т, ферросилиций, плавиковой шпат и науглераживатель в соотношении 1: 1: 1 фракцией до 10 мм. В результате проведенные опытные плавки с использованием различных видов раскислителей показали, что для расчета расхода алюминия необходимо принять коэффициент усвоения от 50% до 70%; масса одного погонного метра катанки диаметром 14 мм – 0,5 кг. Скорость ввода алюминиевой катанки на трайп-аппарате установили от 1,8 до 2,5 м/с (100-150 м/мин).

Ключевые слова: раскисление, плавка, агрегат ковш-печь, рафинирование, шлак.

На электросталеплавильном заводе ТОО «KSP Steel» (г. Павлодар, Казахстан) плавку стали производят в дуговых печах типа ДСП-60. В качестве основного материала для получения электростали используется металллом. После проведения плавки в ДСП печах сталь поступает на внепечную обработку. Для внепечной обработки стали используется агрегат печь-ковш.

Внепечная обработка стали на агрегате печь-ковш (АКП) предназначена для наведения рафинирующего шлака, удаление вредных и неметаллических примесей, частичной дегазации стали, корректировки и усреднения металла по химическому

составу и по температуре [1, 2]. Раскисление стали при внепечной обработке стали производится АКП технические характеристики представлены в таблице 1.

Таблица 1 – Технические характеристики АКП

Наименование параметра	Ед. изм.	Значение параметра
Диаметр электродов	мм	300
Диаметр распада электродов	мм	550
Мощность трансформатора	МВ·А	15
Интенсивность нагрева	С° / мин	4
Минимальное давление воды	бар	4
Величина подъема свода	мм	300
Емкость ковша	т	60
Тип электродов	-	Графитированные

Раскисление шлака производили раскисляющей смесью порциями массой от 15 до 30 кг общей массой до 150 кг на плавку. При проведении опытных плавки присадку раскисляющей смеси на зеркало металла не допускали.

Для раскисления шлака использовали алюмо-кремниевую смесь (АКС) массой 60-70 кг/т, ферросилиций, плавиковой шпата и науглераживатель в соотношении 1: 1: 1 фракцией до 10 мм (8 кг ферросилиция; 8 кг плавикового шпата; 8 кг углерода), углеродсодержащие материалы (науглераживатель, карбид кремния).

Для трубных марок стали дополнительно использовали ферросилиций марки ФС-65, плавиковый шпат, карбид кремния, в соотношении (0,5-1,0):(0,5-1,0):(1,0). В массовом выражении: 4-8 кг ферросилиция; 4-8 кг плавикового шпата; 8 кг карбида кремния, раскисляющая смесь на основе порошкового карбида кремния и дробленого плавикового шпата с массовым соотношением 3: 1 (21 кг карбид кремния и 7 кг плавикового шпата). Основность шлака в ковше после наведения шлака поддерживали в пределах от 2,5 до 3,5. После наведения шлака отбирали пробу шлака. По визуальной оценке проба шлака была

светло-серого цвета (содержание $\text{FeO}+\text{MnO}$ не более 1,5%), при остывании на воздухе до 500°C рассыпался в мелкодисперсный порошок белого цвета. При наличии другого цвета шлака производили дополнительную присадку шлакообразующих материалов и раскисляющей смеси или одной раскисляющей смеси.

По визуальной оценке шлак при основности 1,5-2,0 имел стекловидную структуру, при стекании с поверхности металлической трубы вытягивался в стекловидные нити. При основности 2,5-3,0 желтовато – белого цвета, имел однородную непрозрачную структуру, при остывании не разрушался.

При основности 3,0-3,7 шлак был желтовато – белого цвета, при остывании разрушался в мелкодисперсный, имеющий однородную структуру порошок.

Температура металла после выпуска плавки была в пределах $1540-1560^{\circ}\text{C}$. После выпуска плавки, производили нагрев металла в сталеразливочном ковше до достижения $T_{\text{МНЛЗ}}=15-30^{\circ}\text{C}$, но не более 1620°C . Нагрев до достижения температуры $T_{\text{МНЛЗ}}=15-30^{\circ}\text{C}$ производили также в случае возврата металла со стенда отстоя сталеразливочного ковша и перестановки плавки с одного АКП на другой. Течение времени внепечной обработки до окончательной корректировки химического состава температура металла поддерживалась в интервале от $T_{\text{МНЛЗ}}$ до $T_{\text{МНЛЗ}}+30^{\circ}\text{C}$. Последний замер температуры, производили непосредственно перед подачей сталеразливочного ковша на МНЛЗ.

Для трубных марок стали содержание алюминия в первой пробе АКП было не менее 0,008%. Доводку химического состава по углероду производили присадкой науглероживателя типа «А» и проволокой с графитовым наполнителем.

Доводку химического состава металла трубных марок стали по содержанию основных легирующих компонентов (Si, Mn, Mo, Cr, V, Nb и др.), начинали после получения концентрации алюминия до заданного в технологической карте на конкретную марку стали. После присадки первой порции алюминиевой катанки и 3-4 минутной усреднительной продувки аргоном с помощью системы «Мульти-Лаб» производили измерение активности кислорода для трубных марок стали.

При этом доводку химического состава по содержанию молибдена и ванадия производили присадкой в металл порошковой проволоки с наполнителями из ферромolibдена, феррованадия после отдачи раскислителей и основной навески ферросплавов. Доводка химического состава по содержанию ниобия производили присадкой в металл порошковой проволокой с наполнителем из феррониобия.

При корректировке содержания кремния учитывали кремний, вносимый наполнителем проволоки силикокальций при дальнейшей обработке (ориентировочно присадка 75 м проволоки SiCa Ø13 мм вносит 0,01% кремния).

Перед окончательной корректировкой химического состава трубных марок по содержанию алюминия, кальция, титана металл нагревали до температуры, превышающей на $15\div 30$ °С температуру отдачи на МНЛЗ, после чего нагрев прекращали (АКП отключается).

Таким образом, проведенные опытные плавки с использованием различных видов раскислителей показали, что для расчета расхода алюминия необходимо принять коэффициент усвоения от 50% до 70%; масса одного погонного метра катанки диаметром 14 мм – 0,5 кг. Скорость ввода алюминиевой катанки на трайп-аппарате установили от 1,8 до 2,5 м/с (100-150 м/мин).

Список использованных источников и литературы:

[1] Спанов С.С., Жунусов А.К., Толымбекова Л.Б. Опытнo-промышленная выплавка стали с применением ферросиликоалюминия в ТОО «KSP Steel» // Металлург. – Москва, 2016. – №11. – С.43-47.

[2] Спанов С.С., Кулетов З., Жунусов А.К., Жунусова А.К. Применение шлакообразующих материалов при внепечной обработке стали // VII Торайгыровские чтения: Материалы Межд. науч. практ. конф. – Павлодар: ПГУ им.С. Торайгырова, 2015. – Т.5. – С.208-211.

© К.И. Масловская, 2022

*Б.Б. Меретдурдыева,
С.А. Гурбангулыева,
преподаватели,
e-mail: акмырадов.к@yandex.com,
Институт телекоммуникаций
и информатики Туркменистана,
г. Ашхабад, Туркменистан*

РАЗВИТИЕ SOFT SKILLS КАК ВАЖНЫЙ КОМПОНЕНТ ФОРМИРОВАНИЯ КОМПЕТЕНЦИЙ КОНКУРЕНТОСПОСОБНЫХ ВЫПУСКНИКОВ ИНЖЕНЕРНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ

Аннотация: последние научные исследования подчеркивают значение soft skills для подготовки конкурентоспособных выпускников вузов, в том числе инженерных специальностей. В статье представлен взгляд автора на наиболее значимые soft skills. На сегодняшний день профессия инженера занимает лидирующие позиции на рынке труда и от специалистов в этой области требуется не только наличие большого набора профессиональных знаний и навыков, но и soft skills. Таковы актуальные требования современного рынка труда, поэтому проблему формирования этих компетенций необходимо решать в процессе обучения в вузе.

Ключевые слова: soft skills, hard skills, рынок труда, требования.

В процессе исследования выявлено, что в процессе подготовки специалистов в вузе развить «мягкие навыки» могут специализированные дисциплины, но для успешного формирования умения грамотно использовать эти навыки в рабочих ситуациях студенты на протяжении всего периода обучения в вузе должны их практиковать, участвуя в различных конкурсах, проектах, выполняя командную работу и пр. В современных условиях soft skills не только дополняют hard skills, но и создают новые возможности, способствующие развитию и формированию профессионализма. Современный рынок труда диктует новые требования к специалистам. Все

больше исследователей, представителей разных отраслей научного знания (экономика, психология, педагогика) отмечают значимость soft skills для достижения конкурентоспособности выпускниками вузов на рынке труда. Ученые отмечают, что стремительное проникновение компьютерных технологий будет вести к переориентации потребностей рынка труда на компетенции, которые не смогут компенсировать цифровые технологии.

Ряд современных исследований подчеркивает значимость soft skills и в процессе подготовки выпускников инженерных специальностей. Сегодня профессия инженера и инженера-программиста в частности выходит на лидирующие позиции по востребованности на рынке труда и владение системой «мягких навыков» уже становится не прихотью, а объективным требованием рынка труда. Soft skills являются одним из базовых механизмов адаптации личности инженера к социально-экономическим изменениям. В связи с вышеизложенным, и учитывая высокую конкуренцию среди молодых специалистов на рынке труда, выпускники вуза должны уметь выделяться на фоне остальных претендентов, демонстрировать не только высокий уровень профессиональных компетенций, но и развитые индивидуальные качества, которые позволят ему эффективно и гармонично взаимодействовать с другими людьми, быстро оценивать ситуацию, быть мотивированным и организованным.

Значимость soft skills отражена и в ответах респондентов на вопрос «Что значит для вас быть конкурентоспособным выпускником?» В них можно выделить несколько основных категорий, которые были сформулированы в авторском определении понятия «конкурентоспособность»: актуальные профессиональные знания и умения; личностные и межличностные качества (универсальные компетенции); востребованность среди работодателей, возможность выбирать работодателя; соответствие рабочего места ценностям и мотивам соискателя (не противоречащим друг другу).

Таким образом, в процессе подготовки конкурентоспособных специалистов стоит обращать внимание на формирование soft skills вне зависимости от направления

подготовки.

Сегодня профессия инженера выходит на первые места на рынке труда и от специалистов данного профиля требуется большой набор профессиональных знаний и умений, но, кроме этого, они должны владеть системой soft skills. Как было обозначено это объективные требования рынка труда.

В процессе подготовки специалистов в вузе развить «мягкие навыки» могут специализированные дисциплины, но для успешного формирования умения грамотно использовать эти навыки в рабочих ситуациях студенты на протяжении всего периода обучения в вузе должны их практиковать, участвуя в различных конкурсах, проектах, выполняя командную работу и пр. В современных условиях soft skills не только дополняют hard skills, но и создают новые возможности, способствующие развитию и формированию профессионализма.

Список использованных источников и литературы:

[1]. Бутенко В., Полуниин К., Котов И., Сычева Е., Степаненко А., Занина Е., Ломп С., Руденко В., Топольская Е., Россия 2025:

[2] Давидова, В. Слушать, говорить и договариваться: что такое soft skills и как их [Электронный ресурс].

[3] Длугунович Н.А. SOFT SKILLS ЯК НЕОБХІДНА СКЛАДОВА ПІДГОТОВКИ ІТ-ФАХІВЦІВ // Вісник Хмельницького національного університету. Технічні науки. 2014 №6 (219). С. 239-242.

[4] Сосницкая, О. Soft skills: мягкие навыки твердого характера [Электронный ресурс]. Режим доступа <http://best.ru/ru/blog/>

© Б.Б. Меретдурдыева, С.А. Гурбангулыева, 2022

СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ НАУКИ

К.О. Сучков,
студент 1 курса
технологического ф-та, СПО,
науч. рук.: **И.С. Полянская,**
к.т.н., доц.,
Вологодская ГМХА,
г. Вологда, Российская Федерация

ФЕРМЕНТЫ ДЛЯ ЖИВОТНЫХ

Аннотация: ферменты – это высокоактивные соединения белковой природы, являющиеся специфическими катализаторами реакций. Ферменты используют в пищевой промышленности, в кормопроизводстве, фармакологической, биохимической промышленности и во многих областях деятельности человека. Обзор посвящён анализу применения ферментов в кормах, кормовых продуктах и добавках.

Ключевые слова: ферменты, биотехнология.

Ферменты катализируют миллионы химических превращений в клетках животных, растений, микроорганизмов и воздействуют на соответствующие субстраты вне клетки. Достоинством применения ферментов перед химическими катализаторами является то, что они действуют при нормальном давлении, при диапазоне температур от 20 до 70 °С, рН от 4 до 9, в большинстве случаев имеют высокую субстратную специфичность, что позволяет в сложной смеси биополимеров направленно воздействовать на определенные соединения [1].

Ферментные препараты могут представлять собой смесь ферментов или фермент одного вида, иметь различную степень очистки, могут быть добавлены в сырье или продукт, или использоваться закрепленными на носителе (иммобилизованные ферменты). В качестве источника получения ферментных препаратов биотехнологическим способом используют ткани и органы растений, животных и микроорганизмы. Производство ферментных препаратов является одним из перспективных

направлений развития биотехнологии.

Хотя с глубокой древности люди хорошо знали способы приготовления хлеба, вина, пива, сыра, различных соусов и других продуктов, хотя они и не имели никакого представления о микроорганизмах и выделяемых ими ферментах, которые играют при этом главную роль.

Только в начале XIX века русским ученым академиком К.С. Киргофом впервые был получен жидкий ферментный препарат амилазы из проросшего ячменя и описаны все основные черты ферментационного процесса. Впоследствии многие ученые мира активно изучали свойства ферментов, кинетику их действия на субстрат, исследовали микроорганизмы, растения, животные ткани с целью обнаружения в них ферментов или проявления их действия [2].

Согласно принятой в мире классификации и номенклатуре сейчас идентифицировано около 2000 ферментов. Промышленностью выпускается около 250 наименований ферментных препаратов. В организме млекопитающих вырабатывается более трех тысяч различных ферментов. Такое разнообразие призвано обеспечить нормальное протекание практически всех жизненных процессов. У животных ферменты играют ключевую роль в процессах переваривания кормов [3].

Основными группами ферментов, на основе которых сегодня делают кормовые добавки, являются ферменты бета-глюканазы и целлюлазы.

В-глюканаза расщепляет бета-глюканы до низкомолекулярных углеводов и глюкозы. При вводе в комбикорма для птицы и свиней повышается усвояемость обменной энергии и аминокислот корма. Улучшаются продуктивность и конверсия корма.

Целлюлаза расщепляет целлюлозу до низкомолекулярных углеводов и глюкозы. При вводе в комбикорма для птиц и свиней с низкой питательностью и высоким содержанием клетчатки повышается усвояемость обменной энергии и аминокислот корма. Улучшаются продуктивность и конверсия корма.

Иногда используются амилаза, ксиланаза, фитаза, протеаза и другие ферменты.

Препарат амилазы в настоящее время получают чаще из ячменя. Амилаза расщепляет зерновой крахмал до декстринов и сахаров, поэтому её ввод в престартерные и стартерные комбикорма для поросят и телят позволяет увеличить норму ввода зерна в комбикорма.

Фитаза улучшает доступность фосфора, кальция, аминокислот, а также микроэлементов из солей фитиновой кислоты (фитата). Птицы и свиньи не вырабатывают фитазу. А без этого фермента, невозможно полное усвоение содержащихся в зерновых фосфора, кальция, аминокислот, микроэлементов, белков и крахмала.

Растительная протеазу папаин получают из плодов дынного дерева. Только в США ежегодно расходуют около 1 т папаина для обработки (размягчения) мяса [1]. Папаин, а также протеазы фицин и бромелаин при контакте с мясом в течение 2 ч при комнатной температуре расщепляют белки соединительной ткани – коллаген и эластин. В животноводстве, ссылаясь на практику [2], можно утверждать, что препараты увеличивают усвояемость сырого протеина и аминокислот – на 15%.

Свежеубранное зерно характеризуется высоким содержанием водорастворимых некрахмалистых полисахаридов (НПС), которые повышают вязкость химуса и приводят к проблемам в ЖКТ, выраженную в снижении усвоения, прежде всего, энергии и белка и, как следствие, к снижению продуктивности. В этом случае особого внимания заслуживают ксиланазные препараты, помогающие снизить воздействие негативных факторов свежего зерна. Они применяются для улучшения усвоения кормов при включении в рацион пшеницы (20-70%), ячменя (до 20%), ржи (до 25%), тритикале (до 30%).

Для получения ферментных препаратов пригодны не только некоторые растения или отдельные органы растений, но и органы животных, способные накапливать значительное количество ферментов. Микробные ферменты интерес благодаря низкой стоимости, связанной с простотой технологии их производства также вызывают интерес в связи с возможностью выпуска их в любых необходимых количествах. Проблема заключается в поиске и подборе подходящих

микроорганизмов-продуцентов.

Для снижения уровня негативного воздействия антипитательных соединений растительных компонентов комбикормов (некрахмалистых полисахаридов и фитатов) на организм животных и птицы, повышения переваримости и усвояемости питательных веществ ее рационы обогащают ферментными препаратами, в составе которых имеются энзимы, которые не вырабатываются в организме, но способны расщеплять некрахмалистые полисахариды и фитаты. Благодаря этому повышается продуктивность, улучшаются пищевые качества продукции [4].

Во многих странах наблюдается устойчивая тенденция к сокращению в комбикормах доли дорогостоящего зерна за счет интенсивного применения вторичных продуктов перерабатывающей промышленности. В связи с этим актуальным становится поиск новых, высокоактивных ферментов, позволяющих снизить себестоимость кормов для животных и животноводческой продукции в целом.

Список использованных источников и литературы:

[1] Машанов А.И. Микробиология с основами биотехнологии / А.И. Машанов, Н.А. Величко, Ж.А. Плынская; Краснояр. гос. аграр. ун-т. – Красноярск, 2015. – 168 с.

[2] Все о ферментах. – 2019. <https://premiks.kz/info/articles/vse-o-fermentakh/>

[3] Телишевская Л.Я. Кормовые ферменты в животноводстве/ Аграрник <https://www.vgnki.ru/vedushhiy-nauchnyj-sotrudnik-fgbu-vgnki-rasskazala-zhurnal-u-agrarnik-pro-znachenie-fermentnyh>

[4] Ибрагимов М.У. Научные основы и практические приемы использования ферментных препаратов и фосфолипида лецитина в кормлении цыплят-бройлеров, ремонтного молодняка и кур-несушек. Дисс. д. сельхоз. наук. – Владикавказ – 2020. – 391 с.

© К.О. Сучков, 2022

ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ И АРХЕОЛОГИЯ

К.О. Григорьев,
обучающийся 10 класса МБОУ,
науч. рук.: В.В. Бахтин,
к.п.н., учитель,
МБОУ «Гимназия им. академика Н.Г. Басова»,
г. Воронеж, Российская Федерация

ТАВРОВСКАЯ ВЕРФЬ В ИСТОРИИ СОЗДАНИЯ МОРСКОГО ФЛОТА НА ВОРОНЕЖСКОЙ ЗЕМЛЕ

Аннотация: в статье рассмотрены причины выбора Воронежа для строительства морского флота и история возникновения Тавровской верфи.

Ключевые слова: Петр I, морской флот, Тавровская верфь, Воронеж.

Одним из важных препятствий для экономического и социального развития России, преодоления ей политической, территориальной и культурной изоляции на рубеже XVII–XVIII веков являлось отсутствие у нее регулярного военного флота. Данный факт определил согласно воле Петра I решение Боярской думы в октябре 1696 года о создании Российского флота и положило соответственно начало его строительству.

История Воронежа и Воронежского края конца XVII – первой четверти XVIII в. тесно связана с именем и деятельностью Петра I.

После неудачного 1-го Азовского похода Петром I был задуман проект создания мощного морского флота, который было решено строить в Воронеже. Причин для выбора именно Воронежа для строительства нового флота было несколько

Возникает вопрос: почему Петр I выбрал именно Воронеж для строительства флота. Так, по мнению Г.З. Байера [2], ими являлись: возможность прохода больших кораблей по р. Воронеж, наличие вблизи города крупных массивов корабельного леса для строительства судов, а также достаточно близкое расположение Романовских железоделательных

заводов. В исследования М. Веселовского [5] и В. Аникина [1] указывается еще одна причина выбора Воронежа для строительства флота – местные традиции судостроения небольших стругов.

С ухудшением гидрографической обстановки и частичного обмеления р. Воронеж остро встала проблема переноса главного центра кораблестроения. Основные кораблестроительные работы первоначально велись, как уже указывалось, на верфях в самом Воронеже. И.И. Голиков [6] утверждал, что в 1701 г. во время очередного посещения Воронежа, Петр I принял решение о переводе части судостроительных работ во вновь заложенный город Тавров, который автор ошибочно локализовал в месте впадения реки Воронеж.

Первые письменные упоминания о Таврово относятся к 1600 г., в которых фигурирует деревня Тавровка, являющийся владением помещика Прокофия Шишкина. Помещик выполнял обязанности осадного головы и имел статус «первого заместителя» при воронежском воеводе.

В своей очередной поездке, приблизительно в начале 1703 г. царь «...в заложенный по указу его город Тавров перенес остальное строение корабельное...» [7, с.245], а уже в конце этого года, в декабре повелел корабельным мастерам Наю и Козенцу построить в Таврово шесть 80-ти пушечных кораблей.

Непосредственно правильно локализовал место расположение Таврова Е.А. Болховитинов [3], которое, по его мнению, располагалось в устье р. Тавровки, являющегося правым притоком р. Воронеж, несколько выше по течению. Данной версии придерживаются и ряд других ученых, в частности, Г.М. Веселовский [5] и Л.Б. Вейнберг [4].

В то же время существует и другая версия, согласно которой Петра I в 1705 году во время своего очередного приезда беспокоило обмеление р. Воронеж, что после весенних разливов мешало плаванию многопушечных кораблей. Даже построенный в 1704 году шлюз на реке оказался малоэффективными и вследствие этого Петра I дает указание подобрать ниже города, ближе к устью реки, новое место для

верфи. Где и был заложен город Тавров и Тавровская верфь, также в данное место был перевезен и деревянный домик Петра I.

Основание верфи и крепости в устье р. Тавровки Н.Г. Устрялов [11] и С.И. Елагин [8] отнесли к началу 1705 г., где в этом же году были заложены пять доков. На 1705 г, как дату начала работ по строительства крепости и оборудованию верфи в устье р. Тавровки указывают и такие современные ученые, как Н.Н. Петрухинцев [10] и В.П. Загоровский [9].

Непосредственно же строительство кораблей, как указывает С.И. Елагин [8] началось в Таврово только летом 1707 г. когда были заложены первые четыре 80-ти пушечные корабля. Отметим, что строительство судов в Воронеже на данный период не останавливалось. Окончательный же перевод адмиралтейства в Тавров, как отмечает С.И. Елагин, был осуществлен только в 1709 г.

В Таврово не только строились новые суда, но и «доводились до ума» корабли, заложённые непосредственно на воронежской верфи. До нас дошли названия этих кораблей: «Град», «Цвет войны», «Бомба», «Гром», «Лев с саблей». Именно с Тавровской верфи ушел в свой боевой поход первый линейный корабль «Гото Предестинация», который был полностью отечественного производства и создан по чертежам самого Петра I.

К сожалению, Тавровская верфь на оправдала ожиданий Петра I. 13 февраля 1709 г. царь приезжает на Воронежскую землю и остается здесь почти два месяца, – до 9 апреля. Он вместе с царевичем Алексеем осматривает Тавровскую крепость и присутствует на торжественном спуске на воду боевых кораблей – «Ласки» и «Старого Орла», а также на освящении их в Адмиралтейской церкви.

В этот период, как полагал С.И. Елагин [8], плавание царя по Дону к Азову состоявшееся в 1709 г. в Таганрог, убедило его в бесперспективности строительства кораблей на р. Воронеж ввиду ее гидрографических особенностей и частичного обмеления. Поэтому Петр I в качестве новой верфи выбрал устье донского притока Осеред, положившей возникновению

современного г. Павловска, Воронежской области.

До революции 1917 г. в Таврово действовала церковь Петра и Павла с приделами Казанской иконы Божией Матери и великомученицы Варвары, где по преданию хранились переданные сюда Петром I риза, древнее облачение и стихарь. После революции церковь была уничтожена.

В наши дни в Таврово остались лишь остатки крепостных бастионов, сильно разрушенный один из доков верфи и названия улиц: Корабельная, Якорная, Доковая.

Список использованных источников и литературы:

[1] Аникин В. «На Воронеже делать адмиралтейский двор.» (К 300-летию создания первого адмиралтейства) // Морской сборник. 1997. №11. С. 81-85.

[2] Байер Г.З. Краткое описание всех случаев касающихся до Азова от создания сего города до возвращения онаго под Российскую державу / перевод с нем. И.К. Тауберта. СПб.: тип. Импер. Академии наук, 1738. 284 с.

[3] Болховитинов Е.А. Историческое, географическое и экономическое описание Воронежской губернии. Воронеж: тип. губерн. правления, 1800. 230 с.

[4] Вейнберг Л.Б. Город Воронеж. Исторический очерк / Воронежский юбилейный сборник в память трехсотлетия г. Воронежа. Т. 1. Воронеж: Типо-литография губернс. правл., 1886. С. 71-200.

[5] Веселовский Г.М. Воронеж в историческом и современно-статистическом отношениях. Воронеж: Тип. губ. правления, 1866. 306 с.

[6] Голиков И.И. Дополнение к деяниям Петра Великого. Т. 8. СПб.: Университет. тип., 1792. 493 с.

[7] Голиков И.И. Дополнение к деяниям Петра Великого. Т. 6. СПб.: Университет. тип., 1791. 372 с.

[8] Елагин С.И. История русского флота. Период Азовский. СПб.: Тип. Гогенфельдена и Ко, 1864. 376 с.

[9] Загоровский, В.П. Петр Великий на воронежской земле. – Воронеж, 1996. – 121 с

[10] Петрухинцев Н.Н. Два флота Петра I:

технологические возможности России // Вопросы истории. 2003. №4. С. 117-128.

[11] Устрялов Н.Г. История царствования Петра Великого. Т. 4. Ч. 1. СПб.: тип. П-го Отделения Собст. Его. Имп. Вел. Канцелярии, 1863. 619 с.

© *К.О. Григорьев, 2022*

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

И.В. Каспаров,

к.т.н., проф.,

e-mail: kiwik2008@mail.ru,

Е.А. Нагорнов,

к.культурол.,

*Самарский государственный университет путей
сообщения (филиал СамГУПС в г. Нижнем Новгороде),
г. Нижний Новгород, Российская Федерация*

РОЛЬ ОБЩЕСТВЕННО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ В РАСПРЕДЕЛЕНИИ СОБСТВЕННОСТИ

Аннотация: в статье рассмотрены виды собственности в зависимости от общественно-экономической формации, показано, что распределение является самостоятельным, не зависящим от существующего права общественным отношением.

Ключевые слова: собственность, общественные отношения, средства производства.

Представляется достаточно очевидным, что собственность на совместно используемые средства производства также не имеет никакого практического смысла. Для того чтобы в этом убедиться, достаточно заменить в соответствующих рассуждениях собственность на человека собственностью на совместно используемые средства производства. В таком случае остается удалить средства производства из всех форм собственности, последовательность которых выглядит в окончательном виде следующим образом.

Рабовладельческая собственность есть бессодержательное понятие. Феодалная собственность есть бессодержательное понятие. Капиталистическая собственность есть также бессодержательное понятие.

Само по себе понятие «собственность» представляется некорректным и в более широком смысле, так как предполагает существование каких-то отношений между собственником и его

собственностью, чего быть не может в принципе. Неприемлемость такого допущения заставила в свое время Маркса высказаться в том смысле, что выдуманные им отношения собственности есть отношения между людьми. Однако и такое утверждение не соответствует действительности, так как собственность для человека – это то же самое, что суверенитет для государства, хотя доподлинно известно, что собственники с огромным удовольствием едят не только других, но и друг друга и даже живьем, тем более, что подобным кровавым образом ведут себя и сами суверенные государства.

Установив бессодержательность понятия собственность, мы добрались-таки до той самой общей основы, на которой покоится всяческая несправедливость. Этой основой является не что иное, как распределение. Где распределение, как известно, там и власть, а где власть, там всегда отношения господства и подчинения, складывающиеся в результате использования насилия в процессе предшествовавшего неорганизованного экономического взаимодействия и сохраняющиеся продолжительное время с помощью всевозможных методов угнетения. Представляется очевидным, что в процессе осмысления общественно-экономических отношений произошла подмена понятия «единоличное распределение» понятием «собственность» и понятия «единоличная власть» понятием «собственник». То есть, основная роль так называемого собственника средств производства заключается в единоличном распределении результатов совместной производственной деятельности, а его место в производственном коллективе, обусловленное единоличной властью, находится на самой вершине административной иерархии.

Чем больше осуществляющий единоличное распределение заграбает себе, тем более жестокое насилие использует он в отношении остальных участников совместной производственной деятельности. Именно об этом убедительно свидетельствует последовательность раб – крепостной – рабочий. Получается, что общественно-экономические формации изменялись не в соответствии с невозможными

изменениями несуществующих форм собственности, а в соответствии с изменениями условий совместной производственной деятельности. О справедливости и этого утверждения не менее убедительно свидетельствует последовательность раб – крепостной – рабочий.

Единоличное распределение существовало в качестве реального общественного отношения еще задолго до возникновения самого этого понятия, основываясь на праве силы называемой властью. Именно и только право единоличного распределения результатов совместной производственной деятельности является священной и неприкосновенной привилегией капиталистов, которое они берегут от посягательств на него со стороны кого бы то ни было, как Кашей – собственную смерть. Достаточно, не прибегая к ужасам и кошмарам пролетарской революции, лишить капиталистов одного только права единоличного распределения, как тотчас все они превратятся в равноправных со всеми остальными участников совместной производственной деятельности.

Последовательность: раб – крепостной – рабочий убедительно свидетельствует о неоспоримой исторической правоте Дюринга, утверждавшего о том, что наемный труд – это остаточное белое рабство. Действительно, осталось все: чрезмерная продолжительность рабочего дня, вредные и даже опасные условия труда, более чем недостаточная заработная плата, насилие и угнетение. По Марксу до капитализма человеческой истории как бы и вовсе не было. Если бы он более внимательно отнесся к утверждению Дюринга, то смог бы, оглянувшись назад, проследить последовательность: раб – крепостной – рабочий. В результате неоправданного пренебрежения чужим мнением Маркс совершил непростительный просчет, который очень дорого обошелся человечеству. Он предложил перейти к так называемому коммунистическому обществу путем устранения несуществующей собственности на совместно используемые средства производства в то самое время, когда для перехода к более качественной общественной и экономической организации достаточно было устранить единоличное

распределение результатов совместной производственной деятельности. Несмотря на несомненную правоту Дюринга, история в лице наиболее образованной части дворянства царской России выбрала Маркса, краеугольным камнем экономической теории которого наиболее образованный из этих дворян назвал никчемное учение о прибавочной стоимости. В действительности, каждый участник совместной производственной деятельности всегда стремится присвоить как можно больше, а присваивает ровно столько, сколько сможет, а присвоить при этом больше всех может только капиталист.

Реальные товарно-денежные отношения необходимы для полноценного развития человеческого общества так же, как система кровообращения необходима для функционирования живого организма или круговорот веществ в природе – для существования животного и растительного мира. К несправедливости в человеческом обществе товарообмен имеет такое же отношение, какое имеет, например, та же самая письменность.

В результате скоропалительных и совершенно безответственных революционных действий страна оказывается у разбитого корыта в виде натурального хозяйства, с которого начинали весьма и весьма отдаленные наши предки. Тотальное централизованное распределение совокупного результата общественного производства не допускает возможность использования другого образа хозяйствования за исключением заведомо неприемлемого неуправляемого самопроизвольного процесса в общественных и экономических отношениях, который и приключился в качестве агонии обреченного общественно-экономического строя.

Таким образом, только устранение единоличного распределения результатов совместной производственной деятельности позволит совершить переход к более качественной общественной и экономической организации и получить тем самым продолжение исторической последовательности: раб – крепостной – рабочий.

© *И.В. Каспаров, Е.А. Нагорнов, 2022*

ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ

С.Е. Адылханова,
«Философия» білім беру бағдарламасы
II курс магистранты,
ғыл. жет.: А.С. Сағатова,
фс.ғ.к., қауымд.проф.,
Академик Е.А.Бөкетов ат.ҚарУ,
Қарағанды қ., Қазақстан

ҚАЗАҚ ФИЛОСОФИЯСЫНЫҢ ТҰТАСТЫҒЫ МЕН САБАҚТАСТЫҒЫ

Аннотация: мақалада қоғамдық санадағы болып жатқан түбірлі өзгерістер мен ұлттық тәуелсіздік туы асқақтаған сайын туындап жатқан жаңа таным, соны көзқарастар аясында игілікті істер, ата-бабалар өсиеті, мұрасы, халқымыздың өткені мен бүгінгі болмысының рухани әлеміндегі қайталанбас ғажайып даналық әлемі тереңінен ашылып саралануға автор тарапынан ұмтылыс жасалады.

Кілт сөздер: тарих, қазақ философиясы, адамгершілік, даналық болмысы, жеке тұлға.

Қазақ даласында тарихтың әр кезеңінде сол дәуірдің саяси-әлеуметтік жағдайына орай ой-пікірін білдірген қаншама ойшыл, қайраткерлердің болғандығына куәгерміз. Бұл өте керемет құбылыс екендігінде сөз жоқ. Әр ойшылдың қоғам дамуына, қалыптасқан тарихи жағдайға, халық мүддесін қорғап, жария етудегі ұстанымдарының мән-мазмұны – еліміздің тәуелсіздігі жолындағы күресі, жүрек үні болатын.

Бұның бастауы халықтың сан ғасыр бойы жинақтаған көркемдік ойларын, тәжірибесін толығымен сақтап келген ауыз әдебиеті. Бұл қазақ халқының ерте заманнан бергі негізгі рухани азығы, мәдениеті, философиясы болғандығын жақсы білеміз. Оның шығармалық үлгілері қандай көп болса, түрлері де сондай көп. Мұндай халық шығармалары көбіне табиғаттың сырын ұғуға, дүниетанымды кеңейтуге, өмірді түсінуге көмектескен. Міне, бұл – «өнердің өмірді бейнелеу принциптері». Ауыз

әдебиеті шығармаларының мазмұны – табиғат пен адам гармониясы, адам мен топтың ынтымақтастығы, рухани туыстық бірлігі, адам баласының ертеден есте қалған өмір сыры. Мұның себебі, қазақтың ауыз әдебиеті деген көлемі мен биік көркемдігі ұштасқан, халқымыздың рухани өмірінің, тарихи-әлеуметтік істердің, күрестер мен қайшылықтардың, армандар мен үміттердің, тіршілік құбылыстарына деген бағалардың, дүниетаным мен қоғам, табиғат туралы білімдердің шоғырланып, ерекше жарасым тапқан энциклопедиясы ғой [1, 3б.].

Ұрпақтан-ұрпаққа жеткен ауыз әдебиетінің бір саласы – батырлар жыры, батырлық эпостар ел қорғаны батыр бабаларымызбен бірге шаңырақ құт берекеесі мен ынтымағының ұйытқысы, адалдық пен мейірбандылықтың үлгісі болған аналардың есімімен байланысты небір қиял ғажайып оқиғалардың таным зердесіне тигізген ықпалы зор еді. Бұл – адамзат ұрпағының сан мыңдаған жылдар бойғы тіршілік тынысын, мінез-қаракетін, қайғы-қасіретін, болашақ арман-үмітін, ізгілік ойларын бүгінгі күнге жеткізген өмір айнасы тәрізді. Әрі тарихи нақты оқиғалар негізінде, адамдар тіршілігінің тұрмыс-дәстүрі, салт-жорасы, даналық мәйегі, адамгершілік қасиеті туралы сыр шертеді. Дүниеде өз орнын ақыл-ой, парасатымен айқындаған адам ұлылығын, шайқастарда ізгілік мұратын ту қылып, жеңісімен халқын жігерлендірген айбынды адам табиғатын осы жырлар арқылы танимыз. Халқына тән ерлік, ептілік, мықтылық, төзімділік, ар, жан тазалығы, даналық сияқты ең аяулы үздік үлгілерін бір басына дарытқан батырдың азаматтық, адамгершілік қадір-қасиеті, қажыр-қайраты кейінгі ұрпаққа үлгі-өнеге болған. Қарап отырсаңыз, осындай өмір мектебінен бастау алған қазақ рухының философиясы өзінің жан-жақты терең астарлы мазмұнымен еліміздің даналық өнерінің негізін паш етеді.

Шәкәрім Құдайбердіұлы «Үш анық» атты философиялық трактатында: «Адам хақиқатты бас көзімен көрмейді, ақыл көзімен көреді» деп жазыпты [2, 6б.]. Демек, кесек ой, түйдек толғам біліктіліктен, қабілеттің кең өрістілігінен, санадағы сәуледен бастау алады. Тағы да Шәкәрімнің «Терең ой, түзу тәжірибесі бар адам ғайыптан хабар береді. Әулие деген сол

болса керек» деген сөзі бар [3, 545 б.]. Бұдан түйіндейтініміз, даналық көпті көргеннен, естігенді еске тоқудан, өмірлік тәжірибеден, таным тереңдігінен туады. Бабаларымыз ақылдан да, дарыннан да кенде емес. Сонымен бірге, Шәкәрім бұл еңбегінде адам ұжданының қасиетін, оның мәнісін ашып көрсетеді. Ол – әділет, қанағат, мейірім қасиеттерінің жиынтығы. Бір сөзбен, имандылықтың белгісі деп те айтуға болады. Себебі, иман жүзді адам дегеніміз – ұжданды адам деген сөз. «Ұят кімде болса, иман сонда» демекші, адамның екі дүниесінде сенімді серігі – иман. Қазақта «иман жүзді», «иманы бар екен» деп бекер айтпайды. О дүниеге сапар шеккен адамға «иманы жолдас болсын, иманы салауатты болсын» деп бір ғана тілек айтады... Осы орайда Шал ақынның мына бір өлең жолдары орынды болмақ:

Иман – қой, ақыл – қойшы, нәпсі – бөрі,
Бөріге қой алдырмас ердің ері,
Таяқты қатты ұстап қойшы тұрса,
Жоламас ешбір пәле шайтан-пері [4, 155 б.].

Бұл жердегі нәпсі сөзінің мәнісін Ғ.Есімов былайша толықтырады: «Нәпсі – табиғи заңдылыққа негізделгенімен, ол сананың әсерінен арнасынан шығып кететін өзен тасқынына ұқсас нәрсеге айналып кеткен. Сөйтіп, нәпсі адам болмысында мүлдем патшалық құрып алған. Адам нәпсісі – тойымсыз, себебі оның салалары көп. Адам нәпсісі қасқырға ұқсас. Қоралы қойға түскен қасқыр тек бір малды ғана жеп тояттап қоймайды, ол қоралы қойды түгел қырып кеткен. Бұл не харекет, не мақсат?! Мұндай харекеттің аты – жыртқыштық. Адам нәпсісі де солай» [5]. Сондықтан осындай нәпсіні ауыздықтау ақылмен жүзеге асырылмақ. Ақыл – иманның сақшысы. Ақылды да иманы берік адам ешбір қиянатқа, жамандыққа, жауыздыққа баспайды. Адамдықты арсыз, арбау дүниеден ажыратып алар тек ақыл мен иман. Сол себепті халықтық көркем дүниелердің мазмұны имандылықты, ақылдылықты, әділет, адалдықты, бір сөзбен айтқанда, адамгершілікті өзек еткен.

Адамгершіліктің бастауы әрқашанда – жүректің тазалығы, ақтығы. Көне заманнан бергі ұлттық қасиеттер, ұлттық сана-сезімдегі өзекжарды құбылыстар, құндылықтар табиғатпен үйлесімділік негізінде жетілсе керек. Көрнекті қазақ ақыны

Қадір Мырзалиев қазақ ұлтының мінез-құлқын, адамгершілік қасиеттерін қазақ елінің табиғатымен тығыз байланыстыра келіп, былай толғайды:

Табиғаттан бабамыз ала берген секілді,
Дарқандықты қазаққа дала берген секілді,
Еркелікті, ерлікті желден алған секілді,
Мөлдірлікті көгілдір көлден алған секілді,
Қасарысқан ерлікті шыңнан алған секілді,
Көшіп қону дегенді құмнан алған секілді,
Мыңқ етпейтін мінезді жоннан алған секілді,
Түннеруді тұнжырап түннен алған секілді,
Күншуақты күлкіні күннен алған секілді [6, 254 б.].

Міне, халқымызға тән адамдық қасиеттердің табиғатпен ұлы үндестігі, үйлесімділігі ғажайып таңқаларлықтай. Сонымен бірге бұл үндестіктен ұлттық сана-сезім астарындағы халқымызға тән мінез-құлықты, рухани дүниесін айқындайтын құндылықтарын байқағандаймыз. Қазақ халқының мінез-құлқы оны қоршаған орта, дәлірек айтқанда кең далалық кеңістікке, тұрмыс-қарекетіндегі шаруашылығына байланысты қалыптасқан. Байсалды өмір сүру, кешірімді болуы, кең пейілділігі, әңгіме барысында әр нәрсенің мән-жайын жете түсінуі, әр сөзді талдап, пайыммен жауап беруі, мұның барлығы, сайып келгенде, халқымыздың табиғатының қарапайымдылығын көрсетеді. Көбіне-көп халық шығармашылығында ең алдымен адамның мінез-құлық жүйесіндегі ізденісінде имандылыққа, инабаттылыққа, ізгілікке тән құндылықтарға ерекше көңіл бөлінген. Атап айтар болсақ, адамдардың бір-бірімен өзара қарым-қатынасы, өмірдің өзегін жалғастырушы ұрпақтың өмірге келуі, адам баласының өсіп-жетілуі мен қартайып, өмірден өткенге дейінгі аралықтағы тіршілігі, тіршіліктегі адамдар арасындағы түсінік, құрмет, ізет, ата-ана мен балалары арасындағы сыйластық сияқты алуан түрлі өмірде маңызын жоймайтын көкейтесті мәселелер назардан тыс қалған емес. Ал көшпелі өмір дәстүрдің табиғат-анамен, күнделікті тұрмыспен етене тығыз болуын ұйымдастыру тәжірибесі тап осыны талап етті. Күнделікті өмір салтына бұл өмірде көргенінен көңілге түйгені көп «көненің көзі, көзенің сынығы» іспетті қарияларға ізет, үлкендерге құрмет көрсету,

әлсіздерге қамқорлық жасап отыру сияқты қасиеттер тән болған. «Міне, мұның бәрі жиналып келіп, имандылық, күнделікті тіршілік-тұрмыстағы адамгершілік қағидалардың жазылмаған кодекстерінің қалыптасуына көшпелілердің бүкіл қоғамдық және жеке өмірін толық жұмылдыра білді» [7, 103 б.]. Қазақ ойшылдарының даналық болмысын өздері өмір сүрген ортаның мәдени, рухани жетістіктерінің көрінісі деуге болады. Адамгершілік жөніндегі қағидалар қашанда даналықтың арқауы болған, ауыз әдебиеті үлгілерінде тиісті орын алып келген. Адам баласының бойына қуат берер осынау ізгі қасиеттерге баулуда даналықтан аларымыз көп, себебі даналық – «адамтану өнерімен» шендесіп жатыр. Халық даналығының жетістігі болып табылатын халық ауыз әдебиетіндегі көпті көрген ақылгөй қарттың өсиеті, ұлттық дәстүр, мәдениет, тарих, шежіре, философия, өнегелі сөз – нағыз ғылыми негізде тумаса да небір ықылым замандарды бастан кешірген, соқпақты жылдарда шындалған, халықтық тәжірибеден туған философиялық ойлар мен даналық пікірлер екені дау туғызбайды. Рухани тірек болып келген даналықтың жетістіктерін игеруде, өмірде пайдалануда, адам жоғары маңыздылықтарға ең бастысы «адам» деген құрметті атқа ие болады.

Жалпы өмірде ең негізгі принцип – адамгершілік қасиет. Адамгершіліктің өзегі – адам боп дүниеге келген соң қашанда адам боп қалып, адамша тіршілік жасауға тиісті, адамдық биіктен көрінуі керек. Ал мінезділік – ол адам жанының рухани байлығы. Халқымызда адам өміріне байланысты туындыларда табиғи мінез-құлық, өнегелік іс-әрекет жақтары қамтылған даналық ой-түйін, тұжырымдар өзінше бір дүние, өзінше бір әлем. Адам мәселесіне қатысты даналық тұжырымдардың, толғаулардың түбінде терең ой, пайымдау, көп нәрсені түсіну, небір қиындықтарды, бастан кешкен өмір тәжірибесі, көңілде ұялаған көкейтесті ойлар, сырлар, арман, мұраттар жатыр. Демек, даналық – адамгершілікке қатысты адам баласының рухани азығы, рухани асыл сөздер қазынасы. Ал адамгершілік – адам баласын қалыптастыру, жетілдіру тұрғысындағы өзекжарды құбылыс, қасиет. Бала тәрбиелеу мәселесінің негізгі өзегі – өмір тәжірибесі, халықтың әдет-ғұрпы, түптеп келгенде –

даналық. Ендеше даналық және адамгершілік бір-бірінен айырмашылықта және бір-бірінен өмір сүре алмайды деуіміз орынды болар.

Ар, ұят, жігер, намыс, сенім, ізгілік – әрқашанда даналықтың арқауы болып келеді. Бұндай тақырып аумағын қарастырмаған қазақ данасын табу қиын. Даналық сөздердің, жыраулардың толғауларының, мақал-нақыл сөздердің мазмұны осы мәселелер төңірегіндегі тебіреністерге, терең ойларға толы. Б.Қасенов өзінің «Намыс» монографиясында намыс проблемасын қарастыруда оның әлеуметтік-рухани, тарихи-философиялық мәнін жете талдап көрсеткен. Автордың қарастыруында намыс дегеніміз – «жалпы ұлтымыздың ар-ожданы, ақыл-ойы, мінез-құлық сезімі, қаһармандығы, азаматтығы, тағдыры, бауырмалдығы, зұлымдыққа өштігі, абырой үшін арпалысы, қасиеті, достық, татулық, қонақжайлылық сезімі, аруақты сыйлауы» [8, 18 б.]. Адам бойында болатын осындай қайшылыққа толы қасиеттердің мәнін тұтас қарастырғанда ғана «намыс ұғымына дұрыс жолмен келе аламыз» дейді. «Намыс – терең, кең ұғым, қайшылықты рухани күш» дей келе автор: «Намыс дегеніміз – көшпенді өмір кешкен ұлтымыздың бүкіл жаратылысындағы мәдени-рухани байлығы ретінде жинақталып, қастерленіп келе жатқан анағұрлым қасиетті сезімдерінің тұтастай бір жүйесі. Ал оның діңгегі – ұлттың ар-ұяты. Ар мен ұят, ождан деген сөздер жеке адамдар бойындағы қасиетті білдірсе де, өзінің эволюциялық дамуында сол қымбат бағалы ұсақ бөлшектер бүтіндей ұлттың кескін-келбетін, намыс сезімін құрайды» [9, 75 б.]. Ендеше намыс, ар, ұят, абырой, өршіл ерік-жігер және т.б. ізгі қасиеттердің барлығы, сайып келгенде, адамгершіліктің ажырамас бөлшектері, негізі. Әрі әрқайсысы бүкіл моральдық-психологиялық және философиялық категориялармен тығыз байланыста жетіледі. Жалпы алғанда, намысты ұяттың, абыройдың, өршіл ерік-жігердің және т. б. сияқты ізгі қасиеттердің қосындысы ретінде таныған жөн болмақ. Түптеп келгенде, даналық және адамгершілік тар ауқымға сыймайды. Оған кең өріс, кеңістік керек. Даналық сөздер біздерді адам атына лайық ғұмыр кешуге үндейді. Бұдан адамгершілік асыл қасиеттерге ие болу міндеті туындайды. Демек, даналық

сөздердің мән-мазмұны халқымыздың ғасырлар бойы қызғыштай қорып, шаң жуытпай сақтап келген ар, ұят, адалдық пен әділдік, қайырымдылық пен кішіпейілділік, үлкенге ізет, кішіге құрмет секілді кісілік қасиеттерге, шарттарға толы. Халық нақылдары, шешендік, даналық сөздер – халықтық тағылымның кең өрісті, келісті көрінісі болып қана қоймай, ғибратты өсиет ретінде толқын-толқын ұрпақтар жадында сақталып, ақыл қосқан адамгершіліктің мектебі тәрізді. Жақсылық, ізгілік, имандылық атаулының түпкі қазығы, арғы негізі дана бабаларымыздың асыл үлгі-өнегесінде жатыр. Демек, бабаларымыздан бізге жеткен баға жетпес дана сөздердің басты Темірқазығы – Адамтану және жас ұрпақты жақсылыққа баулу. Міне, бұл нағыз адамгершіліктің алтын қазығы. Осы негізде өмірге келген небір асылы сөз өрнегінің келешек ұрпаққа берер сабағы, тәлім-тәрбиесі қандай кең ауқымда екендігін білмейтін қазақ жоқ шығар, сірә. Бұлардың бәрінде дерлік ақыл да, өнеге де, болашаққа үміт, биік мұраттар, арман тілек орын алады.

Сонымен қорыта айтқанда, даналықты игеру жай ғана меңгеру емес, даналықтың диалектикасын игеру деген сөз. Дана адам – даналықты игеріп қана қоймай, оны шеберлікпен әрі қарай дамытып отырады. Дара тұлғалардың даналығының өзі – қазақ халқына тән адамгершілікті игеруден, сіңіруден келіп шықты. Демек, даналық және адамгершілік біте қайнасып жатыр, әрі бірін-бірі толықтырып отырады, әрі бір-бірінен өмір сүрмейді.

Ұлы адамдардың даналығы халықтың тұрмыс-тіршілігі, ой-арманымен келтіріледі. Халқымызға тән диалектикалық ойлау процесі ең бастысы табиғи болмысты, әлемдік кеңістікті игерумен тікелей сабақтастықта дамып жетіледі. Бұл ойлау жүйесіндегі кеңістік, шексіздік көзқарасының өзгешелігі еді. Не болмаса уақыт түсінігін алайық, бұл да өзіндік ерекшелігімен дараланады: қазақ халқында бүгінгі өмірді бағалау, қадірлеу арқылы, әлемді, дүниені басқа халықтарға қарағанда терең түсінеді.

Даналық – адамның өзін-өзі тануы, өзін-өзі жете түсінуі. Тек сол арқылы ғана ол басқа адамдарды және табиғатты, өзі өмір сүрген ортаны тани алады. әрбір жеке тұлғаның ішкі рухани дүниесі – олардың өз өмірінен келіп шыққан дүниелер.

Сондықтан да олар халыққа түсінікті тілде айтады. Халық оларды түсіне білген, әрі сондарынан ерген. Қазақ рухани әлеміндегі даналық диалектикасы өмірдің тыныс-тіршілігінен келіп туындайды. Яғни адамгершілік даналықтың көзқайнары. Адамгершілік әрбір адамның бойына бітетін қасиет, тек оны алып жүретін пенде ғана нағыз адам атына лайық деп сенім білдіреміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- [1] Қасқабасов С. Қазақтың халық прозасы. – Алматы: Ғылым, 1984. – 272 б.
- [2] Құдайбердіұлы Ш. Үш анық. – Алматы: Қазақстан, 1991. – 30 б.
- [3] Құдайбердіұлы Ш. Шығармалары: өлеңдер, дастандар, қара сөздер. – Алматы: Жазушы, 1998. – 560 б.
- [4] Байділдаев М. Бес ғасыр жырлайды. – Алматы: Жазушы, 1984. – Т.1. – 256 б.
- [5] Есімов Ғ. Нәпсі // Қазақ әдебиеті. – 18 тамыз 2000.
- [6] Мырзалиев Қ. Өлеңдер мен поэма. – Алматы: Жазушы, 1989. – Т.1. – 445 б.
- [7] Назарбаев Н. Тарих толқынында. – Алматы: Атамұра, 1999. – 296 б.
- [8] Қасенов Б.Қ. Намыс (философиялық эссе). – Қарағанды, 1999. – 254 б.
- [9] Сонда.

© С.Е. Адылханова, 2022

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Б.Н. Берикханова,
*«Семей қаласының №6 гимназиясы» КММ,
Қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі,
Қазақстан Республикасы, Семей қаласы*

М. ӘУЕЗОВ ДРАМАЛЫҚ ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ ТАРИХИЛЫҒЫ

Аннотация: мақалада М. Әуезовтің драмалық шығармаларындағы тарихи шындық мәселесі көтеріледі. Азаттық көтерілістің тарихи шындығын көркем тілмен жеткізген «Хан Кене» драмалық шығармасына талдау жасалады.

Түйін сөздер: драмалық шығарма, қазақ драматургиясы, тарихи шындық, тарихи тақырып.

Қазақ драматургиясының өркендеу жолындағы кең бір арналы сала – тарихи тақырыпқа жазылған пьесалар. Қай елдің тарихын алсаңыз да, халық мүддесі үшін күресіп өткен, ұлы даңқы ұрпақтан ұрпаққа жетіп, өлмес ісі ұлт мақтанышына айналған әйгілі ардагерлер бар. Халықтың бұрынғы өткен осындай асыл азаматтарының – тарихи адамдарының ел үшін еткен еңбегін, қажырлы күресін, армандары мен ойларын олардың бүгінгі ұрпақтарының көз алдына жандандырып, жайнатып әкеліп көрсету – өте құрметті де, аса қиын да жұмыс.

Әр шығармасын жазуға үлкен дайындықпен келетін М.Әуезов «Хан Кене» драмасын жасауға да саналы түрде барды. Бұл пьеса 1928 жылы жазылғанымен, 1934 жылы театр сахнасында қойылады. Ол шығарманы жазу үшін ХІХ ғасырдың алғашқы жартысындағы Ресей мен Қазақстандағы әлеуметтік және саяси жағдайларды бойлай зерттеп, солардан үлкен арналы ойға арқау тапты. Көрермендерге жауап ретінде ол туралы: «Пьесаны жазардан бұрын көп материал жинадым, Кене хан қозғалысының тарихын білемін деп сеніммен айта аламын. Орынбордың, Омбыдағы Сібір ведомствосының материалдарын зерттедім, қазақтар мен қырғыздар арасынан материалдар жинадым. Әр тарихи дерекке әркімнің өзінше қарауға құқы бар,

бірақ өз концепциясы болмаса, ешбір автор тарихи тақырыпқа қалам тарта алмайды», – деп ой қорытады. Ең алдымен Мұхтар Әуезов қазақ әдебиетінде қазан төңкерісіне дейінгі халық тарихының шежіресін жасауда ерлікке парапар батыл қадам жасады. Өйткені, бұған дейінгі кезеңде тарихи тақырыпқа салқын көзқарас ұлттық әдебиетте ұзақ уақытқа дейін белең алып келді.

«Алашорда» қайраткерлері тап болған зауал әлемдегі бір де бір ұлт-азаттық қозғалыс басынан кешпеген зауал еді. Оларды патшалық монархия бір, империялық мемлекет екі, кеңес өкіметі үш жақтан жаныштап, қуғын мен түрмеден көздерін аштырмады. Қазақтың ұлы жазушысы М.Әуезов те сол «қилы заманға» тап болды. [1,186].

Бұған дәлел ретінде жазушының 1932 жылы жазған «Ашық хатын» алуымызға болады. Кеңес өкіметінің барлық жазалау саясатын басынан өткерген М.Әуезовтің тағдырына бұл хаттың ерекше әсері бар. Сол кездегі саяси жағдайға байланысты өмір үшін өнерінен бас тартудан басқа қаламгердің лажы жоқ еді. Бірақ осы «ашық хатты» жазумен М.Әуезов шығармашылық өнерден мүлдем бас тартты деп түсінбеу керек. Бұған дәлел – автордың осы ашық хатты жазып, ал 1934 жылы жұртшылықты дүр сілкіндіріп «Хан Кене» трагедиясын театр сахнасына шығаруы.

Көп уақытқа дейін театр сахнасына шығаруға жолдама берілмей, тек алты жылдан кейін ғана Қазақстан Республикасы мемлекеттік театрының сахнасында бірінші рет қойылған «Хан Кене» трагедиясының сахналық көрінісіне байланысты көп ұзамай-ақ баспасөз бетінде көрермендердің пьеса туралы бір-біріне қарама-қайшы пікірлер жариялана бастады. «Осы пікірлерге байланысты трагедияның сахна төрінен орын алуына уақытша тыйым салынып, жарты ғасыр уақыт бойы мұрағат шаңында көміліп жатты. М.Әуезов мұражайы қызметкерлерінің ерлігі арқасында 1983 жылы жиырма томдық шығармалар жинағының он төртінші томына енгізілген» [2,7].

«Хан Кене» трагедиясы туралы қарама-қайшы пікірлердің тууы оның объектісі мен тақырыбына, тарихи тұлғаны драматургтің қалай көрсеткеніне тікелей байланысты. М.Әуезов «Хан Кене» трагедиясында өмірі де, өлімі де шырғалаңға толы

ірі тарихи тұлғаны терең зерттеп, бейнелеуге батыл қадам жасады. Тұлға мен заманның, дәуір мен тағдырдың, тұлға мен халықтың қарым-қатынасын әдеби бейнелер арқылы көрсетіп, қазақ ұлтының тарихи болашағына толғанып ой жіберді.

Трагедияның көркемдігі, академик Р.Нұрғалиевтің сөзімен айтқанда «драмалық жанрдың барлық талап-тілегіне толық жауап береді» [3,188]. «Шығармадағы жиырма екі кейіпкердің барлығы да тарихи тұлғалар, қозғалыстың басы-қасында болған жандар. Пролог пен қырық жеті көріністен тұратын бес перделі тарихи пьеса 1841 жылдың жазына дейінгі аралықты қамтиды» [2].

Ғ.Мүсірепов «Хан Кенені» қалай түзету керек?» деген мақаласында Әуезовтің бұл пьесасы бұрынғы хандық өмірді дәріптейтінін айта келіп, егер бұл күйінде, бұл бағытында қалатын болса, пайдасынан зияны мол болатындығын ескертіп, «Хан Кененің» атын да, оқиғасын да түгел өзгертуді ұсынады. Ғ.Мүсірепов әдеби жұртшылықты «Хан Кененің» ескі желісін үзіп, кеңес жұртшылығының тілегіне бағындырып, қайта құруына жәрдемтесуге шақырады. Пьесаны түзету жолында «әуелі соңына ерген елдер тастап кетіп, қырғыздардың ұстап әкетуімен оқиғаны аяқтау керек» деген ұсыныс білдіреді [4].

Пьесаның сахнада қойылуы, «Хан Кененің» ойналуындағы кемшіліктер туралы жазылған көлемді мақала – С. Сейфуллиннің «Хан Кене» туралы» атты мақаласы. С. Сейфуллин бұл мақаласында пьесаның қысқаша мазмұнына тоқтала келіп, Қазақстанға тарихи кітаптардың қажет екендігін, «Хан Кене» дұрыс көрсетілмегендігімен, тарихымыздың белгілі бір дәуірінің мәселелерін көтергендігін қолдайды.

«Төсекте басы, төскейде малы қосылған қазақ пен қырғыздың о бастан еншісі бір. Тілі де ұқсас, түрі де ұқсас. Мінез – құлқында да алабөтен айырмашылық жоқ... Өміріміздің ағысы, өнеріміздің өрісі тоғысып жатыр» [5]. С. Сейфуллиннің негізгі көздеген мақсаты – бауырлас қырғыз бен қазақ арасын аша бермей, достық пен татулықты нығайтуға арналған шығарма жазу.

Автор Кенесары күшпен, айламен ала алмаған, басын біріктіре алмаған қырғыз-қазақтарды жалғыз кемпірдің біріктіріп Кенесарыға қарсы шыға келуі тым нанымсыз

суреттелгенін айта келіп, «бұдан таптық жіктердің арасы айқындалды деу қиын болар» дейді [5].

I.Жансүгіров «Қата қайда?» деген мақаласында пьеса жазуда емес, қойылуда түзелетіндігіне тоқтала келіп, «театрдың кісіге де, қаражатқа да кедей екендігін, әлі де көрнекті өнер адамы – маман жоқтығын» ерекше атап өтеді [6]. Мақала авторының ойынша, «Хан Кенені» қоюдағы басты қате – пьесаның ескі құрылыс уақиғасы сол қалпында, өзгертілместен, біразырақ жамаулар жапсырып, қайта қойылуы. С. Сейфуллин де, I.Жансүгіров те мақалаларында F.Мүсіреповтің пікіріне қосылып «Хан Кенені» қайтадан жазып, түзету керек», – деген тоқтамға келеді.

M.Әуезов осы айтылған пікірлерді негізге ала отырып, «Хан Кененің» екінші нұсқасын жазып шықты. Бұл – «1934 жылғы спектакльге байланысты баспасөз сындарынан кейін автор өз еңбегіне қайта бір көз жіберіп, ой елегінен өткізіп, әбден шындалған, өз қолымен кейінгі ұрпаққа қалдырып кеткен пьесаның ең соңғы жаңа нұсқасы, жаңа редакциясы» [7]. Мұнда алғашқы мәтіндерде қатысатын кейбір адамдардың (кедейлер, диуана кемпір, жесір қатындар, қырғыздар – Жантай, Қалығұл, Жанқараш, Орман манап, Тайсары, Толыбай), кейіпкерлердің жас шамасын айқындайтын автор жазбалары, әр пенденің өн бойынан жеке-жеке көріністер, диалогтар мен монологтар (жетім балаларды бәйгеге тігу, қазан басындағы үш кедейдің әңгімесі, жесір қатындар шуы, диуана қатын қарғысы, дулаттар мен кемпір диалогы, диуана кемпірдің Кенесары мен Наурызбайды іздеп баруы), Кенесары мен Наурызбайдың қолға түскеннен кейінгі қырғыздардың дауы мен Кенені қырғыз қатыны, Наурызбайды Толыбайдың өлтіруімен аяқталатын соңғы алтыншы перде біржола қысқартылып, пьесаның әдеби тіл бояуы біраз жетілдірілген. Кезінде біраз сын айтылған диуана кемпірдің әрекеттерін, қобыз сарынын, ән-жырлар мен жалпы сахналық шешім құбылыстарының бәрін де драматург алып тастаған [2].

«Хан Кене» пьесасы патшаның отарлау барысында қатыгездіктері мен аярлықтарын, еркін елдің бостандық үшін құрбан болған ерлерінің өршіл рухын өнер сахнасы арқылы бейнелеген. Бүкіл ғұмырын азаттық жолына арнаған Кенесары

ханның отаншыл мінезі тарихи тұрғыдан сомдалған.

М.Әуезов Кенесары трагедиясы оның мақсатына жете алмағандығында ғана емес, сонымен қатар оны көп әлеуметтің түсінбегендігінде және сырт айналып кеткендігінде деп қарайды. Кенесары өз айналасындағы өзімен терезесі тең адамдарға да, сондай-ақ өзінен төмен тұрған, халықтан шыққан көп адамдарға да түсініксіз болды. Олар Кенесарына тек хан тағына отыру үшін күресіп жүр деп ұқты.

«Үлкен шебердің сомдап құйған драмалық характерінің бірі – Наурызбай. Жас батырдың фольклордағы, тарихи деректердегі сипаттамасын Әуезов терең зерттеп біліп, өз шығармасында ұластыра, ұлғайта келіп, естен кетпестей сахналық бейне жасаған. Бұл – сөзі, іс-әрекеті, сезім-түйсігі, ой байламы бір-ақ арманға, бір-ақ жолға-қазақ елінің еркіндігі үшін күреске арналған хас батыр»[3,6].

Төре тұқымына тән астамдық, батырлық пен қайрат, қызу қандылық, шапшаң әрекет пьесада Наурызбайдың әрбір қадамынан байқалады. Пьесада, халық ақындарының дастандарында жырланғандай, Наурызбайдың ерен қимыл, қанды шайқасы дамытыла суреттеліп, ұзақ желі боп айтылмайды. Оның әрекеті сахна шартына орай суреттеледі. Кейбір жағдайларда тереңнен ойлау, сабырлылық жетіспей жатқанымен, ол азаттық үшін күрес жолына бүкіл өмірін, жалын – жігерін арнауымен дараланады.

Қозғалыс жылдарындағы тарихи шындық елбасыларының ауыз бірлігінің жоқтығы еді. Кене ханды қиындыққа ұшыратқан да осы жайлар, ел ішінен шыққан іріткі. Қазақ шонжарларының көпшілігі атақ – мансапқа сатылып, Ресей патшалығының қол шоқпарына айналған. Осы алуандас сан түрлі әрекеттерді драматург жанр мүмкіндіктеріне орай пьесаның өн бойында түгел көрсетіп отырады (Жантөре, Шотай, Балғожа, Мұса, Рүстем, Сыпатай опасыздықтары).

Қорыта айтқанда, тарихи трагедия бұдан бірнеше жыл бұрын өтіп кеткен ескі мен жаңаның арасындағы тартысты суреттейді. М.Әуезов азаттық үшін алысқан ұлы батырдың ғана бейнесін емес, азап шеккен, оң жол іздеген, үмітке сенім артқан адамның ірі тұлғасын жасады.

М.Әуезовтің «Хан Кене» трагедиясы – Кенесары

Қасымұлы бастаған ұлт – азаттық көтерілістің тарихи шындығын көркем тілмен жеткізген алғашқы трагедия. «Хан Кене» кейіпкерлері жүйеленген және тілдік ерекшелігі мол көркем туынды, сондай-ақ көркемдік шындық арқылы қазақ халқының рухани әлемін, тәуелсіздік үшін күресін, ұлттық психологиясын сахна тілімен терең суреттеген, ұлттық әдебиетіміздегі ең алғашқы және өміршең дәстүр қалыптастырған тарихи трагедия.

Пайдаланылған әдебиеттер:

[1] Жұртбай Т. Өмір үшін өнерінен бас тартқан // Абай, 1995. №2.

[2] Серғазы Л. М. Әуезовтің «Хан Кене» трагедиясының тарихылығы. Филология ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның авторефераты. Астана, 2004.

[3] Нұрғалиев Р. Драма өнері. – Алматы, 2001 – 480б.

[4] Мүсірепов Ф. «Хан Кенені» қалай түзету керек? // Социалды Қазақстан, 1934. 24-26 май.

[5] Сейфуллин С. «Хан Кене» туралы // Абай, 1993. №8.

[6] Жансүгірұлы І. Қата қайда? // Абай, 1993. №8.

[7] Әуезов М. Жиырма томдық шығармалар жинағы. Т-14. – Алматы, 1983 – 480 б.

© Б.Н. Берикханова, 2022

*И.П. Коунтесс Д'са,
старший преподаватель
кафедры иностранных языков,
e-mail: urta@mail.ru,
ГБОУ ВПО СтГМУ,
г. Ставрополь, Российская Федерация*

УЧЕБНАЯ РОЛЕВАЯ ИГРА

Ключевые слова: наука, язык, английский, терминология, неологизм, роль, игра, русский, язык, словосочетание, лексика.

Учебные ролевые и деловые игры на занятии по иностранному языку в комплексе с дискуссиями и дебатами, является наиболее информативным и результативным методом обучения с точки зрения восприятия. Учебная ролевая и деловая игра – это особо организованное задание, требующее от участников напряжения эмоциональных и умственных сил. Она представляет собой ситуацию со своим сюжетом и действующими лицами, у которых есть общая или особенная роль в конкретной процедуре общения. Все вышеуказанное будет содействовать формированию профессионально значимой иноязычной коммуникативной компетенции студентов. Включаясь в учебные ролевые игры на занятиях иностранного языка, студенты представляют себя в роли кого-то другого в конкретной ситуации, ведут себя надлежащим образом, согласно правилам этой игры. Социальные учебные ролевые игры (врач-пациент), межличностные (друзья, одногруппники), психологические (нейтральные, позитивные, негативные персонажи) роли, которые исполняют студенты, способствуют тому, что они учатся общаться и обсуждать вопросы, понимать и оценивать чувства других людей, решать проблемы. Конечной целью любой ролевой игры на занятиях по иностранному языку является получение новых знаний и отработка их до навыков. Деловая игра может включать в себя целый комплекс методов активного обучения: дискуссию, мозговой штурм, анализ конкретных производственных ситуаций, действия по

инструкции. Деловую игру можно использовать для решения комплексных задач усвоения нового материала, закрепления и развития творческих способностей. Ее значение определяется тем, что в процессе решения определенных проблем активизируются не только знания, но и развиваются коллективные формы общения, то есть коммуникативная компетенция.

Целью учебных ролевых и деловых игр на иностранном языке является подготовка к определенным ситуациям. Например, таким как осмотр пациента, ведение истории болезни на иностранном языке, обсуждение различных вопросов, связанных с оказанием соответствующей медицинской помощи пациентам. В процессе учебной ролевой игры студент апробирует поведенческие модели, присущие для его будущей профессиональной деятельности.

Использование учебной ролевой игры ориентирует на коллективное обсуждение проблемы, активное взаимодействие между студентами, между студентами и преподавателями, выработку правильного понимания изучаемой темы, обеспечивает связь теории с практикой.

Задача учебных ролевых и деловых игр на иностранном языке на занятии в том, что они помогают овладеть иностранным языком в занимательной форме, создают психологическую готовность студентов к общению, развивают память, внимание, смекалку, поддерживать интерес к иностранному языку, тренируют в выборе нужного речевого варианта, что является подготовкой к спонтанной речи вообще. Кроме того, учебные ролевые и деловые игры способствуют:

- формированию профессиональных знания и развивают учебные умения в игровых ситуациях, имитирующих будущую профессиональную деятельность;

- развивают у студентов мотивацию познавательной деятельности и сформировать на ее основе профессиональную мотивацию;

- становлению умений работать в коллективе;

- принужденному диалогическому общению с преподавателем и студентами;

- становлению адекватной самооценки личности и

эмоциональной вовлеченности в процесс обучения.

Список использованных источников и литературы:

[1] Развитие коммуникативно-языковой компетенции студентов дефектологов в ходе решения ситуационных задач. / Коунтесс Д'са И.П. // София. – 2021. – С. 171-174.

[2] Edited by Dr Harvey /Marcovitch Medical Dictionary, 43-rd edition /-2020

© *И.П. Коунтесс Д'са, 2022*

*А.К. Нурсадыкова,
бастауыш сынып мұғалімі,
Шығыс Қазақстан облысы білім басқармасы
Өскемен қаласы бойынша білім бөлімінің
«Қ.Нұрғалиев атындағы №43 мектеп-лицейі»,
Өскемен қаласы, Қазақстан Республикасы*

ДАМЫТА ОҚЫТУ ЖҮЙЕСІНДЕ ДИАЛОГТІК ОҚЫТУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТІЛДІК DAҒДЫЛАРЫН ЖЕТІЛДІРУ

Аннотация: мақалада дамыта оқыту жүйесінде диалогтік оқыту арқылы оқушылардың тілдік дағдыларын жетілдіру мәселесі қарастырылып, нақты талдау жасалады.

Тірек сөздер: дамыта оқыту жүйесі,, диалогтік оқыту технология, тілдік дағды.

Қазіргі кезеңде республиканың білім беру жүйесінің ең басты мәселесі – қазақ мектебі түлегінің білім сапасының деңгейін халықаралық дәрежеге жуықтату. Ол үшін мектепке заман талабына сай мемлекеттік білім стандартын енгізу, соған сәйкес кәсіби шеберлігі дамыған кадрлармен қамтамасыз ету.

Дәстүрлі оқыту бүгінгі таңға дейін оқушыларды ББД-мен қаруландырды және оларды «өмірге дайындауды» мақсат етті. Осыдан, оқушының өмірі тек мектеп бітіргеннен басталып, мектептегі кезең үлкен өмірге алынған алғы сөз сияқты көрінеді. Мұндай көзқарас оқытудың ізгілік қағидасын жоққа шығарады.. Баланы қоғамда белгілі бір рөлді жай орындаушы емес, қоғамдық өмірдің әр түріне толық араласа алатын адам деп қарау керек.

Ал бүгінгі мектеп оқушысы мұғалімнің баяндауын мұқият тыңдап, түсінуге тырысып немесе оқулықтан мәліметті өз бетінше оқып танып, әр түрлі зерттелетін объектілер мен құбылыстарды бақылап және дайын ережелерді, нұсқауларды басшылыққа ала отырып, әр түрлі іс әрекет жасайды. Мұндай оқу-танымдық әрекет– репродуктивтік іс-әрекет деп аталады. Мемлекеттік білім стандарты деңгейінде оқыту үрдісін ұйымдастыру жаңа педагогикалық технологияны ендіруді

міндеттейді. Сондықтан оқу-тәрбие үрдісінде жаңа инновациялық әдіс-тәсілдерді енгізу оқушылардың білімге деген қызығушылығын, талпынысын арттырып, өз бетімен ізденуге, шығармашылық еңбек етуге жол салу.

Бастауыш сынып оқушыларын оқытуда негізінен дамыта оқыту технологиясы басшылыққа алынады. Себебі қазіргі оқулықтар дамыта оқыту технологиясы негізінде жазылған. Сондықтан әрбір бастауыш сынып мұғалімі «Дамыта оқыту» технологиясындағы сабақтың құрылымын, әдіснамалық негіздерін толық меңгеріп, өз іс-тәжірибесінде шығармашылықпен қолдана білуі тиіс.

Оқу – адамның психикалық дамуының формасы, элементі. Кез келген оқыту белгілі бір мөлшерде адамды дамытады Оқыту мен дамыту арасында тығыз байланыс бар екенін психология ғылыми жеткілікті дәрежеде дәлелдеп берді деп айтуға болады. Бұл мәселені түбегейлі зерттеп, бала дамуындағы оқытудың рөлін, алар орнын анықтаған көрнекті психолог Л.С. Выготский. Ол дамуды оқытумен тең, керісінше оқу мен даму екі бөлек процесс деген көзқарастарды қатты сынға алды.

Ең алғаш рет бала дамуының төмендегідей екі аймағы болатындығы жайлы теория ұсынды.

1. Бала дамуының жақын аймағы – баланың тек үлкендердің көмегі арқылы атқара алатын істері.

2. Бала дамуының қол жеткен аймағы – баланың үлкендердің көмегінсіз істей алатын істері.

Баланың дамуы бірінші аймақты меңгеру арқылы жүзеге асады. Дамудың қол жеткен аймағы жақын аймақпен өзара қызметтесе отырып, оны игерген кезде дамуға өріс ашылады. В.Давыдов пен В.Репкиннің айтуынша да, дамыта оқыту – бұл мазмұны, тәсілі, ұйымдастыру түрі жағынан баланың жақын даму аймағының заңдылықтарына негізделген оқыту. Жақын даму аймағы – оқушының өз бетінше шешкен міндеттерінің көмегімен анықталған өзекті даму деңгейі мен үлкендердің басшылығымен бірігіп шешілген міндеттер арқылы анықталатын болжамды даму деңгейі арасындағы қашықтық. Л.С. Выготскийдің пікірі бойынша, оқушылар нақты мақсаттарды көздеген, көбірек білетін адамдармен қарым-қатынас нәтижесінде ойлау және сөйлеу дағдыларын дамытады.

Оқытудың тиісті тәжірибесін құру бойынша мұғалімнің білім дағдыларын дамытуда оқушы мен мұғалім арасындағы ынтымақтастыққа баса назар аударылады. Оқушылар жұпта немесе топтарда жұмыс істегенде, олар «мұғалім-оқушы» сұхбаты түріндегі өзара іс-қимылға тартылады. Мұғаліммен және басқа оқушылармен әңгімелесу – оқушы қызметінің белсенділігін қамтамасыз ететін және түсінігін дамытатын маңызды құрал.

Дамыта оқыту – күрделі құрылымды, біртұтас педагогикалық жүйе. Оның мазмұны, әдістері, ұйымдастыру формалары бала дамуының заңдылықтарына тікелей бағытталған. А.Б. Воронцовтың пікірі бойынша, дамыта оқыту жүйесіне енген мұғалім тұлғасы да өзгереді. Оның сөйлеген сөзі, келбеті, белсенділігі, жауапкершілігі жай мектеп мұғалімдеріне қарағанда ерекше жетіледі. Мұғалім – сабақ үрдісін ұйымдастырушы, бағыттаушы адам. Шешім табылған кезде әркім оның дұрыстығын өзінше дәлелдей білуге үйретіледі. Әр оқушыға өз ойын білдіріп, пікір айтуға мүмкіндік беріледі, жауаптар тыңдалады. Әрине, жауаптар барлық жағдайда дұрыс бола бермейді. Дегенмен, әр бала жасаған еңбегінің нәтижесін бөлісіп, дәлелдеуге талпыныс жасайды, жеке тәжірибесін қорытындылауға үйренеді.

Бастауыш саты – бұл оқушы тұлғасы мен санасының қарқынды дамитын құнды, қайталанбайтын кезеңі. Сондықтан бастауыш мектеп – оқушыны тұлға етіп қалыптастырудың алғашқы баспалдағы. Президент жолдауында: «Ұлттың бәсекеге қабілеттілігі бірінші кезекте білім деңгейімен айқындалады» деген байламы жеке адамның құндылығын арттыру, оны дайындайтын ұстаз жауапкершілігінің өсуі, тынымсыз еңбек, сапалы нәтиже деген ұғыммен егіз. Қазіргі мектеп жағдайындағы білім берудің ұлттық моделіне өту оқыту мен тәрбиелеудің соңғы әдіс-тәсілдерін, жаңа инновациялық педагогикалық технологияны игерген, психологиялық-педагогикалық диагностиканы қабылдай алатын, нақты тәжірибелік іс-әрекет үстінде өзіндік даңғыл жол салуға икемді, шығармашыл педагог-зерттеуші, ойшыл мұғалім болуын қажет етеді. Осындай негізде құрылған іс-әрекеттер бір-бірімен тығыз байланысты: «Қажеттілікті анықтау, оның мотивін шығару,

мақсат қою, мақсатқа жету жолдарын ашу, мақсатқа жету үрдісі (әрекет, операциялар), нәтижесін шығару. Бастауыш саты–оқушыда оның ой – өрісі дамуының іргетасы – оқу әрекеті.

Оқу әрекеті – оқу тапсырмалары түрінде құрылады. Оқу әрекеті деп білім алуға бағытталған әрекетті айту қабылданған. Ол өз бетінше де, мұғалімнің жетекшілігімен де жүзеге асады. Бала қандай да бір жаңа мәліметтерді ішкі қажеттіліктері болғанда ғана қабылдай алады. Дұрыс ұйымдастырылған оқу мақсаттары ол қажеттіліктерді сезінуге жетелейді. Ендеше, оқушының дәл бүгінгі жаңа материалды білмейтіндігін, оны білудің қаншалықты қажет екендігін іштей мойындату. Ынтазарын ауғызып, қызығушылығын ояту мұғалімнен шеберлікті талап етеді. Дұрыс таңдалған түйінді мәселе, сұрақтар, әртүрлі әдіс– тәсілдер ғана баланы жоғарыдағыдай күйге әкеледі. Енді ол алдына мақсат қойып, нәтижеге жетудің әдіс амалдарын белгілейді. Дамытушылық сабақтарда бала осылайша өз ақыл-ой деңгейі, белсенді әрекеті арқасында репродуктивті емес өнімді нәтижеге жетеді. Әрекеттің жүру барысы мен ақыры қорытындыланып, рефлексия жасалады. Нәтижесінде, әр оқушы өзін-өзі өзгертуші субъект дәрежесіне көтеріледі.

Выготскийдің оқыту моделі оқушы диалог құру нәтижесінде білім алады деп жорамалдайды. Диалогтың негізгі құралы тіл. Диалогтік оқытудың әдіс-тәсілдері сабақта қолдануы маңызды рөл атқаратынын және ересектермен интерактивті қарым-қатынас пен достарымен бірігіп жүргізген жұмыстың балалардың оқуына және танымдық дамуына әсер етеді. Сондықтан, оқушының білім деңгейін дамытуға әлеуметтік қолдау көрсетуде мұғалімнің рөлі ерекше. Оқушылардың көбірек білетін адамдармен, әрине бұл рөлдерде сыныптастары мен мұғалімдері болуы мүмкін, диалог жүргізу мүмкіндігі болған жағдайда, оқыту жеңіл болмақ. Талданатын идеялар оқушы түсінігінің нақты бөлігі болмағанымен, жақын даму аймағы аясында қарастырылғандықтан оқыту табысты болмақ.

Ғалым Мерсер құрдастар тобындағы өзара қарым-қатынас оқуда маңызды рөл атқаратынын дәлелдеп шыққан. Оқушылар топта, немесе жұпта жұмыс істегенде, «мұғалім-оқушы»

сұхбаты түріндегі өзара іс-қимылға қарағанда мейлінше «симметриялы» болып табылатын «оқушы-оқушы» өзара іс-қимылға тартылады. Диалог барысында оқушылар келісілген нәтижеге жету үшін күш-жігерін жұмсайтын, білімді бірлесіп алуда тең құқылы серіктестер болып табылады. Сондықтан, мұғалімнің негізгі іс-әрекетінің бірі – оқу диалогы арқылы іске асатын бірлескен ұжымдық ізденіс іс-әрекетін ұйымдастыру.

Оқу диалогының басты мақсаты – оқу міндетін шешу болып табылады. Сабақ барысында қандайда бір мәселені шешуде әртүрлі көзқарастар болған жағдайда ғана оқу диалогы туындайды. Егер, оқушы тарапынан бір ғана пікір ұсынылса, мұғалім өз көзқарасын білдіру арқылы оқу диалогын жүзеге асыруға болады. Оқу міндетін шешу барысында оқушыларды әртүрлі пікірлерді аңғаруға үйрету қажет. Сонымен қатар, балаларды бірлескен іс-әрекет ережесін сақтауға, құрбыларының айтқанымен санаса отырып, өз пікірін білдіріп, дәлелдеуге, түсінбегені бойынша сұрақ қоя білуге үйрету керек. «Сұрақ қою маңызды дағдылардың бірі болып саналады, себебі сұрақ дұрыс қойылған жағдайда оқытудың тиімді құралына айналады және де оқушылардың оқуына қолдау көрсетіп, оны жақсарту және кеңейте алады...». Демек, оқытуда сұрақтардың маңызы зор және оларды тиімді, орынды, дұрыс етіп қою қажет. Сұрақтар оқушы үшін де, мұғалім үшін де өте маңызды. Оқушылардың тақырыпты түсінуіне қол жеткізу үшін, білім алуын қолдау үшін сұрақ қоюдың түрткі болу, сынақтан өткізу, басқаға бағыттау сияқты әртүрлі тәсілдерін пайдалануға болады.

Түрткі сұрақтар қою арқылы оқушыны сыни ойлауға алсам, сұрақ қою, жауап беру дағдысын қалыптастыра отырып, бір-бірімен пікірлесе отырып ортақ қорытындыға келеді. Мәлімет алумен ғана шектелмей, сабақ барысында өз пікірін ашық айтуға жетелейді. Мұғалімге тәуелділіктен арылып, қажетті іс-әрекетті белсене және өз бетінше орындауға, жеке ерекшелігі мен қабілетіне сай тапсырмаларды өзі таңдап, іздеп тауып, белсене орындауға мүмкіндік береді. Сабақ беру барысында диалогтік оқытуда ой-өрісін дамытуға бағытталған әдіс-тәсілдерді: инсерт, Венн диаграммасы, ребустар, Синквейн, топтастыруды қолданамын. Жаңаша әдіс-тәсілдермен өткен сабақтарға оқушылар қызығушылық танытты. Диалогтік оқыту

барысында оқушылар:

- еркін сөйлеуге;
- өзіндік пікір айтуға;
- ұшқыр ойлауға;
- ізденімпаздыққа;
- дәлелді сөйлеуге дағдыланады.

Зерттеушілердің пікіріне сай әңгімелесу оқушылар оқуының ажырамас бөлігі болып табылады. Мерсер әңгіменің үш түрін ажыратып берген. Әңгіме-дебат, кумулятивтік әңгіме, зерттеушілік әңгіме. Әңгіме-дебат барысында ой-пікірлерді үлкен алшақтық болады және әрқайсысы өз шешімдерінде қалады. Қарым– қатынас көбінесе «иә», «солай», «жоқ, олай емес» деген бағытта жүзеге асады. Орта бірлесуден гөрі бәсекелесуге бағытталған. Кумулятивтік әңгіме барысында байқалатын жайлар: айтылған пікірлермен тыңдаушылардың әрқайсысы механикалық түрде келісе береді. Әңгіме білім алмасу мақсатында жүргізілгенмен, оған қатысушылардың өзгелер ұсынған қандай да болсын идеяларды төзімділікпен тыңдайды; идеялар қайталаынады, бірақ үнемі мұқият бағалана бермейді. Зерттеушілік әңгіме жүргізу үстінде;әркім ақылға қонымды мәлімет ұсынады, әркімнің идеясы пайдалы деп саналғанмен, мұқият бағаланады, қатысушылар бір-біріне сұрақ қояды және айтқандарын дәлелдейді, осылайша әңгімеде дәлелдеме көрінеді. Топтағы қатысушылар келісімге жетуге тырысады (олар келісімге келуі де, келмеуі де мүмкін, ең бастысы келісімге ұмтылу). Зерттеушілік әңгіме барысында оқушылар өз сыныптастарымен шағын топтарда жұмыс істейді. Оларда ортақ проблема болады. Бір мәселе бойынша бірлескен түсінік қалыптастырады; пікір алмасып, бір-бірінің идеяларын тыңдайды, талқылайды, баға береді, бірге ойланады, ұжымдық білім мен түсінікті қалыптастырады. Оқушылар зерттеушілік әңгімеге тартылғанда, өз ойларын дауыстап айтады, талқылайды. талқылау кезінде олар «мүмкін», «егер», «бәлкім» деген сөздерді қолданып, өз идеясын дәлелдеу үшін «сондықтан» деген сөзді пайдаланып, топ тарапынан қолдау қажет болғанда «солай емес пе?» деген сұраққа сүйенеді. Осылайша оқушылар бір-бірін тыңдап, өз жауаптарын талдайды. Алайда, бұл әңгіме олар үшін қалыптағы дүние емес,

сол себепті мұғалімдер бірігіп істеген жұмыстың құндылығын түсінугеріне көмектесу керек.

Білім беру үрдісінде ұстаз да, шәкірт те жеке тұлға болып қарастырылады. Жеке тұлғаға жету үшін әр оқушының қабілетін танып біліп, дамытып, шындап құзыретті тұлға дәрежесіне жеткізу керек. Қазіргі заман талабына сай зерек, ойы жүйрік, қызығушылығы жоғары, зерттеушілікке ұмтылғыш, тапсырмаларды әлем деңгейімен қатарлас орындай алатын оқушы тәрбиелеу ұстаз міндеті және мектеп мәртебесі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

[1] Воронцов А.Б. Практика развивающего обучения. Москва: «Русская энциклопедия», 1998. с. 476.

[2] Воронина М.П. Диалог на уроке в начальной школе // Начальная школа. – 2004. №6. – с 45-50.

[3] Мұғалімге арналған нұсқаулық. Қазақстан Республикасы педагог қызметкерлерінің біліктілігін арттыру курстарының бағдарламасы. екінші (негізгі) деңгей.

[4] Шығармашылық ізденіс және жаңа технологияны пайдалану жолдары. // Бастауыш мектеп. – 2007. №9.

[5] Қарлығаш Сарбасова. Инновациялық педагогикалық технологиялар. Алматы 2009.

[6] Байғазиева Г. Педагогикалық технологияларды меңгеру – міндетті. Қазақстан мектебі 2006 ж. №1.

© А.К. Нурсадыкова, 2022

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

Н.Г. Мищенко,

студент 4 курса юридического факультета

e-mail: maningotravel@gmail.com,

В.А. Савельев,

к.ю.н., доц.,

e-mail: vladimir.savelyev.50@mail.ru,

ФГБОУ ВО «Кубанский государственный аграрный

университет имени И.Т. Трубилина»,

г. Краснодар, Российская Федерация

ПЛАНИРОВАНИЕ РАССЛЕДОВАНИЯ МОШЕННИЧЕСТВА

Планирование занимает ключевую роль в процессе всего расследования в целом. Корректно сформулированное планирование расследования, особенно на первоначальном его этапе, позволяет сформировать конкретные цели и задачи расследования. Более того планирование способствует более целеустремленному проведению всех необходимых следственных действий. К фактическим преимуществам следует отнести:

- соблюдение следователем всех процессуальных сроков, касающихся проведения расследования;
- дисциплинирует как непосредственно самого следователя, так и иных лиц, которые содействуют раскрытию данного общественно опасного деяния;
- также планирование способствует организации наиболее эффективного расследования по делу с учетом всех присущих ему обстоятельств.

По справедливому мнению А.М. Ларина именно планирование способствует упорядочиванию процесса расследования преступления [1]. В свою очередь халатное и пренебрежительное отношение к планированию расследования влечет за собой возникновение целого комплекса негативных аспектов, которые пагубно влияют на весь ход расследования по делу. К таковым относится:

- нарушение процессуальных сроков и задержка проведения отдельных следственных действий;
- нарушение последовательности проведения следственных действий, которая может проявляться в хаотичности и путанице. Следовательно, доказательственная база по делу становится неполной, а ее использование неэффективным.
- нецелесообразное использование процессуальных ресурсов, которыми обладает следователь;
- отсутствие корректного взаимодействия между следователем и иными сотрудниками правоохранительных органов, которые содействуют расследованию;
- неэффективная организация и что самое главное руководство процедурой расследования, так как, во многом, следователи в своей работе ориентируются на распоряжения своего руководства;
- различного рода нарушение процессуальных норм, регламентирующих ход расследования;
- относительно низкий уровень качества досудебного следствия по делу.

Необходимо сказать о том, что процесс планирования расследования мошенничества обладает определенной структурой. Так, планирование представляет собой совокупность взаимосвязанных друг с другом компонентов, которые также можно расценивать как самостоятельные этапы планирования. К таковым относятся:

- подробное изучение первичной информации о совершенном преступлении;
- разработка и выдвижение следователем отдельных следственных версий;
- определение отдельных обстоятельств дела, которые подлежат первоначальному изучению;
- формирование средств и методов, которыми следователь будет пользоваться на первоначальном этапе расследования мошенничества;
- определение сроков для осуществления отдельных следственных действий, а также разработка последовательности проведения данных следственных действий;

– назначение исполнителей, в полномочия которых будет входить осуществление отдельно взятых следственных действий.

Следует учитывать то обстоятельство, что мошенничество может быть совершено различными способами[2]. К наиболее распространенному виду необходимо относить мошенничество, связанное с посягательством на финансовые ресурсы [3]. Подобного рода преступления, в большинстве своем, раскрываются оперативным путем. В данном случае, необходимо сказать о том, что процедура планирования расследования на основе оперативно-розыскных материалов обладает особой спецификой, которую следует учитывать. В качестве существенной особенности планирования расследования в таких случаях является обеспечение путей получения информации о преступнике, совершившем данное общественно опасное деяние. Таким образом, речь идет о возникновении необходимости в сочетании оперативно-розыскных мероприятий со следственными действиями в рамках всего расследования в целом. Ко второй важной особенности необходимо отнести решение вопроса о легализации информации, которая была получена в рамках проведения различных оперативно-розыскных мероприятий[4].

Стоит сказать о том, что процесс планирования расследования мошенничества напрямую связан с объемом сведений и общей информации, которой обладает следователь. В современной криминалистической доктрине предусматриваются определенные требования к процедуре планирования расследования. К одному и наиболее существенных требований необходимо относить обоснованность составления плана расследования. Обоснованность подтверждается соответствием действий следвателя первичной информацией, которой он обладает [5]. В первую очередь, под такой информацией следует понимать сведения, содержащиеся в материалах уголовного дела.

В основе планирования расследования мошенничества должны лежать версии непосредственно о самом факте совершения данного преступления, то есть было ли совершено мошенничество в действительности или же присутствуют

признаки инсценировки совершения общественно опасного деяния. На указанные следственные версии необходимо ориентироваться в тех случаях, когда следствию не удалось задержать мошенника [6]. В данном случае следователю необходимо обращать свое внимание на множество аспектов, а именно:

- способ совершения мошенничества, то есть присутствует ли обман, введение в заблуждение или осуществление тех или иных действий, например, получении денежных средств без намерения вернуть их в срок и в полном объеме;

- применяемые преступником орудия и средства совершения мошенничества;

- определение круга лиц, которые в той или иной степени, принимали участие при совершении указанного преступления.

В том случае, если следствию все таки удалось задержать преступника, то следователю необходимо планировать дальнейшее расследование с учетом показаний, представленных преступником. Как правило, данные показания могут быть получены посредством производства допроса. При этом стоит сказать, что при проведении допроса многие следственные версии либо отпадают сами собой, например, версии, связанные с инсценировкой, либо наоборот конкретизируются.

Вместе с этим, нельзя не обратить внимание особое место планирования расследования преступления, так как оно занимает ключевую роль в процессе всего расследования в целом. Корректно сформулированное планирование расследования, особенно на первоначальном его этапе, позволяет сформировать конкретные цели и задачи расследования. Кроме всего прочего, именно планирование способствует более целеустремленному проведению всех необходимых следственных действий. Халатное и пренебрежительное отношение к планированию расследования влечет за собой возникновение целого комплекса негативных аспектов, которые пагубно влияют на весь ход расследования по делу.

Список использованных источников и литературы:

[1] Ларин А.М. Расследование по уголовному делу. Планирование, организация. – М.: Юридическая литература, 1970. – 224 с.

[2] Бахтеев Д.В. О некоторых современных способах совершения мошенничества в отношении физических лиц // Журнал "Российское право: образование, практика, наука", N 3, май-июнь 2016 г., с. 24-26.

[3] Джи Д., Баттон М. Отчет "Финансовые издержки мошенничества в 2019 году: последние данные со всего мира". URL: <https://www.crowe.com/uk/croweuk/insights/financial-cost-of-fraud-2019>) (дата обращения: 12.02.2021).

[4] Парфёнов А.В. Теоретические проблемы совершенствования розыскной и идентификационной деятельности // "Труды Академии управления МВД России", N 1, январь-март 2021 г., с. 198-204.

[5] Савельев В. А. Проблемы получения и утраты информации в ходе расследования преступлений: монография / В.А. Савельев. – Краснодар: КубГАУ, 2015. – 240 с.

[6] Кокурин Г.А. Выдвижение и проверка поисковых версий в ходе раскрытия и расследования преступлений // "Российский юридический журнал", N 3, май-июнь 2012 г.

© В.А. Савельев, Н.Г Мищенко, 2022

В.Б. Чусова,
студентка 4 курса напр. «Правовое
обеспечение национальной безопасности»,
e-mail: vi.honor@yandex.ru,
науч. рук.: **Е.И. Гончаров,**
Ростовский институт (филиал)
ВГУЮ (РПА Минюста России),
г. Ростов-на-Дону, Российская Федерация

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ САДОВЫХ НЕКОММЕРЧЕСКИХ ТОВАРИЩЕСТВ

Аннотация: в настоящей статье анализируются специфики правового регулирования деятельности садовых некоммерческих товариществ, предпринимается попытка рассмотрения, а также раскрытия проблем, сопряженных с использованием федерального закона «О ведении гражданами садоводства и огородничества для собственных нужд и о внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации» от 29.07.2017 №217-ФЗ.

Ключевые слова: садовое некоммерческое товарищество, земельное право, юридическое лицо, товарищество собственников недвижимости.

Одной из основных новелл законодательства считается устранение искусственно сформированного различия между дачным и садоводческим товариществом, определены две организационно-правовых формы ведения садоводческой и огороднической работы: садовые некоммерческие товарищества и огородные некоммерческие товарищества.

Мы выделили несколько проблем правоприменительной практики, предотвращение которых считается задачей нового закона, регулирующего работу садовых и огородных товариществ. К ним относятся вопросы значительного количества организационно– правовых форм для ведения загородного хозяйства, трудности процедуры внесения взносов, непростые отношения муниципалитетов и садовых (огородных)

товариществ по введению инженерных коммуникаций.

Исследуя новеллы правового регулирования, допускается выделить, что законодатель уделил внимание порядку организации работы садового (огородного) товарищества.

В Соответствии с положениям Федерального закона «О ведении гражданами садовничества и огородничества с целью личных потребностей и о внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации» от 29.07.2017 общее совещание считается высшим органом управления товарищества, решение принимается путем голосования, следует набрать 2/3 голосов ради его принятия. Необходимо положительно производить оценку организованного процесса работы управляющих органов товарищества, в систему которых входит руководитель, комитет как регулярный коллегиальный орган в составе от трех человек, однако не более пяти процентов от абсолютно всех членов некоммерческого товарищества, а также ревизионная комиссия.

Согласно нашему суждению, это новелла носит благоприятный характер, так как дает возможность сократить размер членских взносов на содержание правления садового (огородного) некоммерческого товарищества. Увеличение срока полномочий органа управления вплоть до 5 лет также дает возможность сказать об устойчивости осуществления работы садового (огородного) некоммерческого товарищества, однако, четко закрепленная система сдержек и противовесов в виде подотчетности ревизионной комиссии общему собранию, но кроме того вероятность инициирования процедур отстранения и переизбрания правления. Значимой переменной в части работы садового (огородного) некоммерческого товарищества можно указать то, что в границах одного садоводства образовывается только лишь одно товарищество, что, кроме того, доказывает цель нового закона по повышению качества работы садовых и огородного некоммерческих товариществ.

В статье 17 Федерального закона «О ведении гражданами садоводства и огородничества с целью личных нужд и о внесении перемен в отдельные законодательные акты Российской Федерации» указывается полномочия всеобщего собрания путем раскрытия его возможностей посредством их

перечисления [2]. В ранее функционирующем Федеральном законе от 15.04.1998 №66-ФЗ «О садоводческих, огороднических и загородных некоммерческих объединениях граждан», в статье 21 находилось положение, в соответствии с которым единое собрание могло осуществлять всевозможные решения, относящиеся к работе некоммерческого товарищества (загородного, садового, огороднического) [2, 3]. При сопоставлении норм утратившего силу и функционирующего в данный период закона, возможно заметить, что другие утверждения согласно компетенции общего собрания в основном схожи.

Одной из основных проблем, которую предстояло решить законодателю путем принятия новейшего нормативно-правового акта, стабилизирующего законное положение садовых и огородных некоммерческих товариществ, считалась проблема регистрации прав на аграрные зоны и на постройки, находящиеся в данных сельскохозяйственных местах.

Первое, аналогия дефиниций «садовый аграрный участок» и «огородный аграрный участок», закрепленных в статье 3 Федерального закона «О ведении гражданами садоводства и огородничества с целью личных потребностей и об внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации» от 29.07.2017 дает возможность заключить, что в 1 группе сельскохозяйственных зон допустимо строить объекты недвижимости (садовые здания, жилые сооружения и т.д.), в то время как для 2-ой группы сельскохозяйственных зон такого рода возможности никак не предусмотрены: существует возможность размещения хозяйственных сооружений, которые никак не могут быть предметами недвижимости. С практической точки зрения данное весьма немаловажно, так как вплоть до вступления нового закона в силу из-за разнообразия координационно-правовых форм работы по ведению дачного хозяйства трудно было отметить точный аспект, согласно которому они различаются [2]. Настоящее правило сможет помочь вновь создаваемым некоммерческим товариществам грамотно подобрать координационно-правовую форму с целью ведения дачного хозяйства.

Второе, законом отчетливо формируются принципы

переходного этапа, приводящего в порядок учета объектов недвижимости и прав на аграрные зоны. Загородные аграрные зоны автоматически приравнены к садовым земельным участкам без потребности неприменного изменения сведений в Едином государственном реестре недвижимости. Данное установление представляется нам нужным и верным вследствие того, что законный статус садового земельного участка предоставляет возможность на наличие объекта недвижимости на его территории. Кроме Того этот порядок никак не касается прав людей и никак не заставляет их осуществлять регистрационные действия по переоформлению статуса аграрного участка.

Третье, определено условие о переходе права постоянного использования путем переоформления на право собственности или право аренды относительно сельскохозяйственных зон, какие были предоставлены садовым, огородным и прежним дачным некоммерческим товариществам в период вплоть до 2024 года.

Четвертое, положительной переменной можно рассматривать возможность получения земельного участка с целью садовничества либо огородничества безвозмездно в собственность для членов садовых, а также огородных некоммерческих товариществ.

В общей сложности, можно сделать вывод, что перемены в правовом регулировании деятельности садовых и огороднических некоммерческих товариществ носят комплексный характер и дают возможность гарантировать права лиц, стремящихся использовать эти организационно – правовые формы с целью ведения дачного хозяйства.

Но в данный момент имеются конкретные недочеты в правовом регулировании садовых и огородных товариществ.

Порождает трудности проблема установления сельскохозяйственных зон единого использования. Положения статьи 23 Федерального закона «О ведении гражданами садоводства и огородничества с целью личных потребностей и об внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации» от 29.07.2017 №217-ФЗ свидетельствуют, что в ходе планировки местности

некоммерческого товарищества (садового или огороднического) могут вводиться определенные аграрные зоны. На них должно распространяться право собственности членов товарищества; они представляют собой компонент планировочной структуры либо комплекс элементов планировочной структуры. Помимо этого, вышеуказанная норма прописывает принцип, что в ходе подготовки документации невозможно принимать во внимание земельные зоны, пребывающие в собственности лиц, которые никак не считаются членами садового либо огородного некоммерческого товарищества.

В соответствии с положениями статьи 123.13 Гражданского кодекса российской федерации имущество на праве единой долевой собственности принадлежит владельцам сельскохозяйственных зон, которые размещаются на местности некоммерческого садового либо огородного товарищества [1]. Таким образом, судьба доли права имущества на собственность общего использования целостна с юридической судьбой аграрного участка. Осуществление представленных норм порождает трудности. К примеру, появляется проблема, что аграрные зоны в местности некоммерческого товарищества можно установить только лишь в то время, если подтверждена документация согласно распланировке и можно ли в нее включать те аграрные зоны единого назначения, какие никак не присутствуют в собственности членов некоммерческого садового или огородного товарищества. Может появиться ситуация, в которой документы по распланировке уже утверждены, а в состав территории некоммерческого товарищества входят аграрные зоны, принадлежащие третьим лицам.

Согласно смыслу нового законодательства эти территории никак не могут входить в состав местности некоммерческого товарищества равно как территории общего использования. В данной ситуации способен подействовать сервитут в публичном порядке, однако можно утверждать, что это неполноценное решение возникшего законного пробела, поскольку механизмы отчуждения права имущества, имеющиеся в гражданском законодательстве, в этом случае никак не применимы. Полагаем, что настоящий вопрос

потребуется дополнительной проработки со стороны законодателя или Пленума Верховного Суда РФ, который способен предоставить собственное объяснение.

В Соответствии С положением статьи 12 Федерального закона «О ведении гражданами садоводства и огородничества с целью личных нужд также о внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации» от 29.07.2017 членами некоммерческого товарищества могут являться равно как владельцы, так и правообладатели садового либо огородного аграрного места [2].

Данное положение с точки зрения практического использования логично: не все без исключения аграрные зоны в этот период находятся у членов садовых и огородных товариществ в собственности. Во этом случае непоследовательным представляется наименование статьи 123.12 Гражданского кодекса РФ «Основные утверждения о товариществе собственников недвижимости», так как формулировка «правообладатель» никак не отвечает дефиниции «собственник» в российском законодательстве [1]. Согласно нашему суждению, с целью наиболее четкого осмысления разновидностей юридических лиц и их законного положения наименование статьи 123.12 и 123.13 Гражданского кодекса РФ необходимо изложить в соответствующем варианте «..... владельцев и правообладателей недвижимости».

На основе вышеизложенного, можно прийти к заключению, что регулирование работы садовых, а также огородных некоммерческих товариществ в следствии основательных законодательных поправок, в целом, отвечает запросам ведения дачного хозяйства в Российской Федерации. Подчеркнем, что имеются определенные законные коллизии и трудности новелл законодательства, вызывающие обсуждения равно как среди практиков, так и в академической сфере.

Список использованных источников и литературы:

[1] Гражданский кодекс РФ [Текст]: офиц. текст. – М.: Проспект, 2019 – 616 с.

[2] О ведении гражданами садоводства и огородничества для собственных нужд и о внесении изменений в отдельные

законодательные акты Российской Федерации [Текст]: федер. закон: [принят 27 июля 2017 г. №217-ФЗ: по состоянию на 03.08. 2018 г.] // Собрание законодательства РФ. – 31.07.2017 – №31 (Часть I). – ст. 4766.

[3] Джеломанова Н. О правовом статусе и проблематике защиты прав садоводческих и дачных некоммерческих объединений [Электронный ресурс].

[4] Куджева Е.К. Особенности нового закона о садовых и огородных товариществах // Аграрное и земельное право. – 2019. – №10 (178). – С. 75-77.

[5] Тарасов Ю.А., Кеньшева М.В. Новеллы в правовом регулировании юридических лиц // Перспективы развития институтов права и государства. – 2018 – С. 124-130.

© В.Б. Чусова, 2022

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Р.Д. Амиргазина,

Бастауыш сынып мұғалімі,

BINOM SCHOOL «TURAN» мектеп-лицейі,

Нұр-Сұлтан қаласы, Қазақстан Республикасы

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ СӨЙЛЕУ ТІЛІН ДАМУЫ АӘДІСТЕМЕСІ

Аннотация: мақалада бастауыш сынып оқушыларының сөйлеу тілін дамыту мәселесі қарастырылады. Бастауыш сынып оқушыларының сөйлеу тілін дамытудағы тілдік қатысым мен қатысымдық ойын түрлері талданады. Іске асыру жолдары ұсынылады.

Түйін сөздер: тіл дамыту, тілдік қатынас, қатысымдық ойын, рөлдік ойын.

Бастауыш сынып оқушыларының жалпы өсіп дамуына, жеке басының қалыптасуына тәрбиеленіп өскен әлеуметтік ортасының ықпалы өте күшті. Тіл қоғамдық құбылыс болғандықтан, өскен ортасының әсері болатыны заңдылық. Дегенмен, бастауыш сынып оқушыларының тілін дамытып, ойын еркін жеткізе білу дәрежесіне жеткізу дұрыс ұйымдастырылған жүйелі жұмыстар арқылы жүзеге асады.

Бала тілінің дамуы оның сөйлеу дағдысының қалыптасуына байланысты. Сөйлеу арқылы адам ойын басқаға жеткізеді, ішкі сезімін білдіреді, басқаға әсер етеді. Бастауыш сынып оқушылар тілінің дамуы, сөз байлығы оның дүниетанымына, жаңа ұғымдар мен түсініктер мазмұнын ұғып-түсінуіне, кеңейіп отыруына байланысты. Бастауыш сынып оқушыларының тілін дамыту мен сөйлеу дағдысының қалыптасуы тілдік қатысымға түсу әрекет түрлеріне қарай жүзеге асырылады. Тілдік әрекеттерге *қарым-қатынас, ойын, еңбек, тұрмыстық әрекет, ұйымдастырылған оқу іс-әрекеті* жатады. Осы әрекеттердің қайсы болса да, бала тілін дамытуда алатын орны ерекше. Мақалада осылардың ішінде тілдік қарым-қатынас пен ойын әрекетінің бастауыш сынып оқушысының

тілін дамытудағы маңызына тоқталатын боламыз.

Тілдік қарым-қатынас баланының әртүрлі сөйлеу жағдаяттарында қарым-қатынасқа түсуін, яғни қатысымдық құзыреттілікке ие болуын мақсат етеді. Осы мақсатқа сәйкес сөйлеу әрекетінің барлық түрі өзара байланыста қарастырыла келіп, оқушының тілін дамытуға бағытталады.

Тілдік қатысымның ғылыми негіздемесін жасаған профессор Ф.Ш.Оразбаева оқылым, тыңдалым, жазылым, айтылым, тілдесім үрдістерінің сөйлеу мен ойлауға байланысты аспектілерінің әдістемелік жүйесін қалады. Ғалым: «Тілдік қатысым – оқушы мен оқытушының тікелей қарым-қатынасы арқылы жүзеге асатын; белгілі бір тілде сөйлеу мәнерін қалыптастыратын, тілдік қатынас пен әдістемелік категорияларына тән басты белгілер мен қағидалардың жүйесінен тұратын; тіл үйретудің тиімді жолдарын тоғыстыра келіп, тілді қарым-қатынас құралы ретінде іс жүзіне асыратын әдістің түрі», – деген анықтама береді [1, 243].

Тілдік қатынас оқушының қатысымдық біліктілігін дамытумен қатар, олардың қиялын, есте сақтауын жетілдіруге мүмкіндік береді, өзіндік оқу іс-әрекетін, өз бетімен білім алу және оны іске асыру дағдыларын қалыптастырады, тілін дамытады.

Тілдік қатынасқа түсушілердің ең басты қызметі – қатысымдық қызмет. Қатысымдық қызмет бойынша хабар таратушы мен хабар қабылдаушылар тілдік қарым-қатынастың барлық түрлерін іс жүзіне асыра отырып, хабар арқылы бір-бірімен қарым-қатынастық қызмет атқарады.

Қатысымдық әдісті қолдану барысында оқушы да, мұғалім де тең дәрежедегі кеңесші рөлінде болады. Ол әдісті қолданғанда грамматикалық және лексикалық минимум индуктивті түрде беріледі. Жұмыс көбіне таспаға жазылған мәтінмен, мәліметтермен жүргізіледі. Таспадағы мәтінді тыңдау арқылы әртүрлі жұмыс түрлерін орындайды. Мәтін бойынша оқушылар бір-бірімен тілдік қарым-қатынасқа түседі, өз ойларымен бөліседі. Топтық, жұптық жағдаяттық тапсырмалар да орындалады.

Қатысым әдісі арқылы тіл дамыту жұмыстарын жүргізгенде оқушылар бір-біріне өз ойларын еркін айтуға,

қысылмай жеткізуге төселеді. Сөздік қоры молаяды, тілі дамиды, дүниетанымы кеңейеді. Яғни, қатысым әдісі баланың жеке тұлға болып қалыптасуына да толық жағдай жасайды. «Коммуникация -это умение личности к установлению взаимоотношений с окружающими людьми, особая форма активности субъекта» – деген З.А.Гантемированың пікірін ескерсек [2, 12], қатысым әдісі оқушының жеке тұлға ретінде қалыптасуына әсер ететін тиімді әдістердің бірі деген қорытынды жасауға болады. Қатысым арқылы алған білімдерін өмірде, тілдік қатынас барысында қолдана білуге машықтандырады.

Мұғалім қандай сабақ ұйымдастырмасын оқушының қызығушылығын тудырып, белсенділігін арттыратын, шығармашылықпен жұмыс жасауына бағыттау керек. Ең бастысы, сөйлесім әрекетінің түрлеріне жасалған тапсырмалар оқушының қатысымдық қажеттілігіне сай құрылу керек. Осы талаптар орындалған жағдайда, оқушылар белсенділігі артады, сауатты сөйлеп, өз ойларын дұрыс жеткізе алатын болады.

Қатысым әдісін іске асыруда оқушының талап-талғамын ескеру маңызды, оларды қызықтыратындай тапсырмалар жүйесі берілсе ұтымды болмақ. Мысалы, телебағдарламалар көру, радиобағдарламалар тыңдау, оларды талдау, атакты спорт, өнер т.б. өкілдерімен кездесу, әңгімелесу, көркем әдебиет оқу, оқығаны туралы әңгімелесу, серуендеу, саяхат сабақтарын ұйымдастыру, жағдаяттық тапсырмалар шешу, мектеп жанынан лагерь, үйірмелер ұйымдастыру, видеоролик түсіру, қатысымдық ойын түрлері т.б. Аталғандардың ішінде қатысымдық ойын түрлері қатысым әдісінің іске асыруда ерекше орын алады.

Бастауыш білім берудің негізгі мақсаты сауатты сөйлей білуге, өз ойын еркін жеткізе білуге, жаза білуге үйрету, тілін дамыту болса, оның тиімділігін арттыратын әдістердің бірі – ойын, соның ішінде қатысымдық ойын түрлері.

Бастауыш сынып оқушыларының тілін дамыту, сабаққа қызығушылығын, танымдық белсенділігін арттыру үшін түрлі ойындарды пайдалану – тиімді тәсілдердің бірі. Сабақ барысында ойын элементтерін пайдалану арқылы тілді дамытуға, оқушыны белсенді іс-әрекетке араластыруға

мүмкіндік туады. Бастауыш сынып оқушысының тілін дамытуда қатысымдық ойындар мен рөлдік ойындардың алатын орны ерекше.

Ойын – айналадағы дүниені танып-білу, қиыншылықтарды жеңу тәсілі. Ойын арқылы оқушылар алдарында кездескен қиындықтарды жеңудің жолын үйретіп қана қоймай, олардың белсенділіктерін арттырып, шығармашылық, ұйымдастырушылық қабілеттерін де қалыптастыруға мүмкіндік береді. А.С.Макаренко: «Ойын балалар өмірінде өте маңызды зор нәрсе, үлкендердің қайраткерлігі, жұмысы, қызметі қандай маңызды болса, балалардың ойыны да сондай маңызды» – деген тұжырымын басшылыққа алатын болсақ, ойын барысында оқушы қалай әрекет етсе, болашақ өмірінде де солай әрекет етеді [3]. Сондықтан мектепте сабақ барысында ойын түрлерін қолдану маңызды мәнге ие. Ойын арқылы баланы болашақ өмірге икемдесек, сонымен бірге шығармашылықпен белсенді жұмыс жасауға баулимыз. Ең бастысы, ойын оқушының сөйлеу қабілетін дамытады. Ойын барысында оқушының сөйлеуге, қарым-қатынас жасауға деген ынтасы, ізденіс дағдысы қалыптасады. Жалпы ойын ұйымдастыруда мұғалім оны өткізудің психологиялық-педагогикалық талаптарын қатаң сақтау қажет. Ойын оқушының жас ерекшелігіне, қабілетіне, мүмкіндіктеріне сай ұйымдастырылуы керек. Жалпы ойын үстінде қалыптасқан балалық шақтың түйсігі бала есінде өмірбақи қалатынын естен шығармауымыз керек. Ойын барысында бала бойында қалыптасқан қабілеттердің барлығы болашақ өміріне тікелей әсер етеді. Сондықтан оқу үрдісінде ойын түрлерін пайдалану өте маңызды. Сабақ барысында ойынның әр түрін ұйымдастыра отырып, оқушылардың сабаққа деген белсенділіктерін арттыруға, қызығушылығын оятуға, бір-біріне деген қайырымдылық, мейірімділік, жанашырлық, достық, жолдастық сезімдерді тәрбиелеуге болады.

Бастауыш білім беруде оқушылардың сөйлеу белсенділігін артыруға, тілін дамытуға негізделген ойын түрі – қатысымдық ойындар екендігі жоғарыда айтылды.

Қатысымдық ойындар – ойынға қатысушыларға тілдің қарым-қатынас құралы екенін сезінуге мүмкіндік жасайды.

Бастауыш сыныпта қолданылатын қатысымдық ойын түрлерін екі үлкен түрге бөліп қарастыруға болады. Оны төмендегі 3-суреттен көруге болады:

3-сурет. Қатысымдық ойын түрлері

Қатысымдық ойын түрлерінің қайсын алсаңыз да, оқушылардың тілдік қорын молайтуға, кез келген ортада еркін тілдік қатынас жасай алуға, өз ойын жеткізе білуге, адамдармен жылдам тіл табыса алуға негізделеді.

Рөлдік ойындар. Қоғам дамуының жаңа сатысында рольдік ойындар пайда болады. Рөлдік ойындар оқушылардың ой өрісін кеңейтіп, сабақты жандандырады, қызығушылық арқылы орындаушылық қабілетке жетелейді.

Бұл ойын түрі арқылы балалар өздерінің негізгі әлеуметтік қажеттілігін – үлкендермен бірге өмір сүруге ұмтылысын қанағаттандыра алады. Балалар өзара бірігіп, үлкендердің әлеуметтік қатынасы мен еңбек іс-әрекеттерінің негізгі белгілерін қайталайтын ойын ұйымдастырып, өздері үлкендердің рөлін орындайды. Бұл балалар үшін өте маңызды. Өйткені олар өздерін үлкен адамдардың орнына қойып, олардың рөлдерін ойнайды.

Рөлдік ойын элементтері сәбилік шақта пайда болып, дами бастайтындығын білеміз. Рөлдік ойындарда балалар үлкендермен бірге болуға тырысып, ерекше ойын түрінде ересектердің еңбектегі қызметін еске түсіреді.

Рөлдік ойынның мәні ойын барысында оқушының тілдік қатынас жасауға деген талабын ашуда. Қажетті сөздерді үйренсем, тауып орнымен айтсам деген ойды да туғызады. Осындай ойындық жағдайда ғана тілдік қарым-қатынас ерекше

маңызға ие болады. Рөлдік ойындар ғана үйренушінің сөздік қорын молайта түсіп, тіл дамытуға септігін тигізеді. Рөлдік ойындар қиялдың дамуына да әсер етеді.

Ойын арқылы бала ересек адамдардың мінез-құлқы және қарым-қатынасымен танысады, өз құрдастарымен қарым-қатынас жасауға қажетті араласа білудің негізгі дағдыларына ие болады [4]. Ойын баланы еліктіре және оның өзіне алған рөліндегі ережелерді орындауға итермелей отырып, сезімнің және мінез-құлықтың ерікті жігерді реттеудің дамуына себепші болады.

Рөлдік ойындар бұл өмірлік жағдайлардың алдын ала бөлінген рөлдер арқылы қатысушы топтардың ойнауы. Мұғалім оқушылардың мінез-құлқын ескере отырып рөлдерді бөледі. Рөлдік ойындардың артықшылығы – әр бала рөлге кіре отырып, жағдайды шынайы байқайды, сезінеді, шешім қабылдайды [5]. Рөлдік ойындар дұрыс, сауатты сөйлеу, тыңдап түсіну деңгейлерін жоғарылатып, қатысымдыққа жетелейді. Мұғалімнің басты міндеті – оқушыларды сөйлету. Әрине бұл тілдік қарым-қатынас арқылы жүзеге асады. Рөлдік ойындарда қарым-қатынастың үш түрі де қолданылады.

1. Перцептивтік. Бұл адамдардың бір-бірін көзбен көріп қабылдауы.

2. Интерактивтік. Бұл адамдардың бір-біріне өзара әсер етуі.

3. Ақпараттық. Бұл адамдардың бір-бірімен пікір алмасуы, ойларымен, мақсат – мүдделерімен, рухани байлығымен, қызығушылығымен бөлісуі.

Ойындарды ұйымдастыру барысында қойылатын талаптар:

– ойын оқушының пәнге деген қызығушылығын тудыру керек;

– мүмкіндігінше оқушылар өздеріне лайықты рөлді өздері таңдап алғаны дұрыс;

– рөлдік ойындарға топ болып қатысу керек;

– оқушы рөлде ойнағанда өзін еркін сезіну керек, соған жағдай жасалу керек;

– балалардың дұрыс емес және теріс пікірлері де марапатталып отыруы керек;

– тілдік материал оқушының мүмкіндігіне сәйкес алыну керек [6].

Жоғарыда аталған талаптар мен ережелер орындалғанда, бала тілінің дамуына зор ықпалын тигізетін болады.

Қорыта айтқанда, «Ойында озған бала, өмірде де озады» – демекші, ойын барысында белсенділік танытып, әртүрлі іс-қимылдарға қатысты іскерлік, дағдыларды меңгерген, өз ойын басқаларға жеткізе білетін, қарым-қатынасқа еркін түсе алатын баланың мектептегі оқуында ешқандай кедергі болмайды. Сондықтан, ойын арқылы бастауыш сынып оқушыларының тілдік қатысымын қалыптасырып, сөздік қорын байытып, ауызекі байланыстырып сөйлеуін жетілдіру арқылы ұшқыр ойлы, танымдық қасиеттері сапалы дамыған балаларды тәрбиелейтініміз сөзсіз.

Пайдаланылған әдебиеттер:

[1] Оразбаева Ф. Тілдік қатынас пен қатысым әдісінің ғылыми-теориялық негіздері. Пед.ғыл.докт.дис. – Алматы, 1996 ж. – 345 б.

[2] Российская государственная библиотека [Электронный ресурс] / Гантемирова, Залина Эмидиевна. Формирование коммуникативной компетентности юриста средствами эффективных форм и технологий взаимодействия субъектов образовательного процесса в вузе: автореферат дис... кандидата педагогических наук: 13.00.08 / Гантемирова Залина Эмидиевна; [Место защиты: Дагестан. гос. пед. ун-т]. – Махачкала, 2017. – 23 с. – Электрон. Дан. – М.: Рос. гос. б-ка, – Режим доступа: <http://www.rsl.ru>, свободный.

[3] Макаренко А.С. Сочинение. Т4. – М., 1957. – 506 с.

[4] Зусман В. Г. Межкультурная коммуникация / под ред. Зусмана В. Г. – Нижний Новгород, 2015. – 320 с.

[5] Шамов А.Н., Лингвистика и Межкультурные Коммуникации. Методика Преподавания ИЯ. Общий курс. Золотая Серия. М., 2012г. – 321 с.

[6] Львов М.Р. Методика развития речи младших школьников: Пособие для учителя. 2 изд. – М., 1985.

© Р.Д. Амиргазина, 2022

*М.Д. Жорокпаева,
п.з.к.,
А.Д. Аманжолов,
А.Е. Мукажанова,
7 курс интерн,
«Семей медицина университеті» КеАҚ,
Семей қ., Қазақстан*

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ МЕДИЦИНАЛЫҚ ТЕРМИНДЕР

Андатпа: мақалада медициналық терминдердіне түсінік берілген. Медициналық терминдердің халықаралық терминдер қатарына жататыны аталған. Ғалымдардың ой-пікірлеріне сүйене отырып, терминдердің шығу тегі латын, грек тілдерінен енгені көрсетілген. Қазақ тілінде қандай мағына үстейтіні берілген.

Тірек сөздер: медициналық термин, атау, мағына, грек, латын, ғылыми ұғым, халықаралық қолданыс.

Медицина – термин мәселесінің ең күрделі саласы, өйткені инновация дамыған сайын халықаралық терминдер тілімізге еніп жатыр. Ғалым М.Ахметов: «Халықаралық қолданыстағы терминдерді (мысалы: функция, реакция, рефлекс, элемент, тонус, т.б.) қазақшаға аудару берсек, ғылыми ұғымнан алшақтап кетуі мүмкін. Қазақ балама табамыз деп кейде мазмұны мүлдем басқа жаққа жетелеп кететін жарыспалы атауларды (мысалы, синергизм деген сөзді селбесу, бірлесу, қатарласу, үйлесім, ұштасу, септесу деп, «спазмды» – түйілу, тарылу, тырысу, бырысу, жиырылу) тықпалауды қою керек. Тағы да бір жиі кездесетін қателік – басқа тілден енген дербес ұғымдық мәні әртүрлі терминдерді қазақтың бір-ақ сөзімен атай салу. Мысалы, бір сөздікте кома – естүссіздік, сопор – естүссіздік деп аударылған (дұрыс жазылуы ес-түссіз). Кома мен сопордың өзіндік айырмашылығы бар екі түрлі дерттік жағдай, ал қазақша баламасы олардың «есі» мен «түсін» түстеп беріп тұрған жоқ. » – дейді/1/. Латын әріпінде берілген кейбір сөздердің шығу тарихына мән берейік:

– **ampulla, ae f** – қолба тәрізді ыдыс, ампула. Латын

тілінде жіңішке мойны бар саз немесе шыныдан жасалған көпіршік тәрізді тұнған түбі бар ыдыс. Мүмкін, бұл сөз *ampla bulla* "үлкен көпіршік". **amygdala, ae f** [гр. amygdale "Бадам", лат. tonsilla] Қабынған таңдай бадамшасы пішіні мен қабықтың бетіндегі тереңділікке байланысты бадам жаңғағына ұқсас. Жұтқыншақ, құбыр, тіл бадамшаларына ұқсас болғандықтан – *tonsilla palatina, lingualis, pharyngea, tubaria* және жұмыртқа құрылымына, мишықтың төменгі бетінің полушарий бөлшегіне атауы қайта ауысты. Бұл сөзде латын тілінде екі *ампула*, *ae f* түр, ал орыс тілінде *ампула* біреуі түсіп берілген.

– **anatomia, ae f** – [гр. *anatemno* "кесемін, бөлшектеймін"] анатомия мәйітті бөлшектеу өнері, ежелгі тірі дененің құрылысын тануға арналған жалғыз құрал. *antagonistes, is t* [гр. *anti* – "қарсы" + *agon* "күрес"; Осыдан "агония"] қарсылас, антагонист. Қарама-қарсы бағытта әрекет етеді. Мысалы анатомияда, бұлшықеттер – бұғу және жазу, жетекші және бұрушы және т. б.

– **aponeurosis, is f** апоневроз, сіңірдің созылуы, жалпақ кең сіңірі. Жаңа қазақ әліпбиінде анатомия деген сөз – *anatomia* бір **и** түсіп қалуы, **т** басы түртілмейді. Негізгі терминнен айырмашылық көрінбейді. Латынға көшуде осындай сөздердің оқу, жазуға ыңғайлылығы.

– **artefactum, i n** [лат. *ars, artis* "өнер" + *facio* "жасаймын"] жасанды, артефакт, *arteria, ae f* адам қызметінің нәтижесі. *aer* "ауа" + *tereo* "мазмұн" артерия. Бұл терминмен гректер алдымен тыныс алу тамағын, кеңірдекті атаған. Қазақ тілінде «күретамыр» деп термин ретінде берілсе де, көптеген оқулықтар мен оқу құралдарында «артерия» атауында.

– **digitus, I t – саусақ**. Қолдағы бірінші саусақ – *pollex, icis t* [лат. *proleo* "күш болу, меңгеру"]. Грекше бұл саусақ *antichair* [гр. *anti* – "қарсы" + *cheir* "қол"] деп аталады, яғни "қолға қарама-қарсы". Аяқтағы бірінші саусақ – *hallux, ucis m*. Екінші саусақ – *index, icis t* [лат. *indico* "көрсету"]. Үшінші саусақ – *digitus medius* [лат. *medius* "орташа"]. Римдіктер оны *digitus impudicus* деп атады, өйткені ол әдепсіздікке көрсеткен. *impudicus* "ұят". Төртінші саусақ – *digitus anularis* [лат. *anulus* "сақина"] немесе *digitus medicus*, себебі бұл саусақта дәрігерлер медицина символының (жылан, Эскулап – дұшпан және т.б.) бейнеленген

сақинаны дәрігердің жеке мөрі ретінде пайдаланды. Бесінші саусақ-digitus minimus [лат. minimus " ең кішкентай"] немесе digitus auricularis [лат. auricula " құлақтың жарғағы "], өйткені ол құлақты тазалауға ыңғайлы. Ми-зинец сөзі-ежелгі орыс, сын есімнен қалыптасқан мизиндік, яғни аз, шамалы.

– **duodenum, i n** – он екі елі ішек. 12 көлденең саусақтарды нақты санамай, ежелгі грек дәрігерлері асқазанға жақын аш ішектің әрленуін dodecadactylon enteron [гр. dodeca "он екі" + dactylos "саусақ", enteron" ішек"] атады. Орыс тіліне бұл он екі елі ішек деп аударылды. Латын сөзі duodenum [лат. duodenus "он екі есе"] жасанды түрде ежелгі грек тілінен аударма ретінде құрылды. Энциклопедияда рыс тілінен аударылғанда двенадцатиперстная кишка – он екі елі шек деп жүр, негізінен « ұлтабар». (Қазақ салт-дәстүрінде «ұлды» болсын деген ырыммен келін табаққа ұлтабар және жүрек салынған). Бұл сөз қазақтың байырғы сөздік қорында бар сөз, сөз мағынасын ашып тұр.

– **модуль** [лат. modulus modus " Өлшем, өлшем бірлігі, масштабы] салыстыру бірлігі. Адам денесінің пропорциялары туралы ілімде, өлшем бірлігімен орта саусақтың ұзындығы, бет, қол, табан, мұрын, омыртқаның ұзындығы, бірақ көбінесе бастың биіктігі ретінде қабылдаған. **musculus, i t** [гр. mys, лат. musculus "тышқан", "тінтуір"] бұлшық еті (ср. lacertus). Ежелгі грек ғалымдары бұлшықетке mys "тінтуір" атауын берді, өйткені кейбір ұзын бұлшықеттер (мысалы, иықтың екі бұрышты бұлшықеті) бірге-өсірілген кезде оларға бүйірімен ашыған тінтуірге ұқсас көрінді. Ұзын бұлшық еттерде басын, ішін және құйрығын (caput, venter, cauda) ажыратады. XIX ғ.дейін орыс тілінде тышқанды да және бұлшық етті де қолданған.

– **clavicula, ae f** [лат. clavis-дан "кілт, ысырма, ілмек"] бұғана. Италияда S-тәрізді бекіткіштер (claviculae) қолданылды. Осылайша, clavicula термині Clavis кілт мағынасында, қазіргі замандағы Римдіктерге ұқсас емес, ал ысырмамен, бекіткіштермен ұқсас болды.

– **соссух, ygis t** [гр. сокккух " көкек "] құйымшақ, омыртқа бағанасының төменгі ұшы гректерге қуыршақтың тұмсығы сияқты көрінген. Заманауи термин – os coccygis. **colon, coli n** жуан ішектің бас бөлімі (intestinum crassum), тоқ ішек

(өзінің орналасуымен дөңгелекке ұқсайды).

– **cranium, ii N** [гр. "бас сүйегі", *cranos* "дулыға"] Гректер бас сүйекті " *quia cerebnum velut galea defendit* "деп атады, өйткені дулыға тәрізді бас сүйекті қорғайды. Бас сүйегі латын тілінде *cranium*, ал бас сүйегінің төбесі – *calvaria* деп аталады. Орыс тілінде кішкентай жабынқыш, үйдің шатырын жабатын балшық күйдірілген плиткаларды белгілеу үшін қолданыла бастады.

– **crypta, ae f** [гр. *crypto* "жасырамын"; гректерде азық – түлікті сақтауға арналған жертөлелер, ал римдіктерде – ұзын жиынтық галереялар, кейінірек-көне ғибадатханалардағы жерасты сағаттар мен молельнялар] тармақталмаған қарапайым бездер. Қарапайым тубулезді және ацинозды бездер, қарапайым және тармақталған бадам тереңдеулерінде бар.

– **cubitus, i t** [лат. *cubo* "жатыр"] шынтақ. Римдіктер әдетте сол жақ шынтаққа және білекке сүйенген. Гректер білекті *olene* (осыдан *ulna* " шынтақ сүйек. ") немесе *kybiton* деп атаған.

– **meninx, ingis f** – ми қабығы. Өртүрлі қабықтарды белгілеу үшін гректерге қызмет еткен термин. Аристотель оларға тек ми қабықтарын қазіргі күнге дейін сақталғанын белгілеген. Ср. *dura, pia mater. mitralis, e* [лат. *mitra* "ұзын таңғыш, белдік, бас таңғыш"; позд-ол – "митра" Епископ] екі ерігіш клапан. Нысаны бойынша бұл клапан *ostium venosum sinistrum* митраға ұқсас.

Атап көрсеткеніміздей, медициналық терминдердің көбі дерлік грек, латыннан орыс тілі заңдылығына бағына аударылған. Термин жасаудың бірден бір дұрыс жолы жат сөздерді тілдің заңдылығына бағындырып алу екендігін қазақ зиялылары сонау 1924 жылы Орынбор қаласында өткен съезінде айтқан болатын. Сол съезде терминдерді пән сөздері деп атап жасаған баяндамасында Елдес Омарұлы: «Пән сөзді өз тілімізден таба алмаған күнде, иаурыпа қолданған латынша пән сөздерді алуға болады. Бірақ ондай жат сөздерді алғанда, оны тіліміздің заңына келтіріп өзгертіп алу керек. Өйткені, жат сөздің асыл түбін бұзбай алсақ: Ондай сөзге қазақтың тілі келмейтін болады; Жана қазақ тілінің заңына келмеген сөзді, оған қазақша жұрнақ, жалғаулар жалғап өзгертуге де болмайды. Ондай сөз қазақ тіліне қазақтың өз сөзіндей болып сіңісе де

алмайды, бір түрлі ерсі сөз болып қалады. Жат сөз қазақ тіліне сіңіп түпкілікті қазақ сөзі болып шығуы үшін мағынасы түсінікті болмаса да, айтуға жеңіл, құлаққа ерсі болмауы керек. Бұл шартқа келмеген сөз қазақ сөзі бола алмайды, тек кітеб сөзі болып қана қалады. Олай болып кетсе кітеб тілі ел тілінен басқаланып шығады,– кітебтің елге пайдасы болмайды» (Қазақ білімпаздарының..., 97), – тілдің заңдылығы бойынша кірмеген сөздер ұлт тілінің табиғатынын бұзатынын дұрыс көрсеткен /4/.

Қазақ тілінде берілген терминдердің латын қарпінде дұрыс А. Байтұрсынұлының: «Дұрыс емле менен қате емлені айыруға менің ойымша бұлай қарау керек шығар дейім: тіл табиғатына қарай емлені ыңғайлау ма? Жоқ, емле түріне қарай тілді ыңғайлау ма? Мен ойлаймын, емле – жазу үшін шығарған нәрсе, жазу – тіл үшін шығарған нәрсе. Олай болса, тілді бұзып емлеге ыңғайлау емес, емлені тілге ыңғайлау керек»– деген тұжырымын басшылыққа ала, ғалымдар емле-ережені жан–жақтан қарастыруда. Термин сөздерді латын графикасы негізінде жаңа қазақ әліпбиінде сөздер 3 тілде, 4 таңбада жазылу ерекшеліктері кестеде берілді. Қазақ тілінің түсінік, ұғымына келетін сөздер термин болып қалыптасып, тілдік заңдылықты сақтап тұр. Бұл терминдер сіңісіп, сөздік қорымызды молайтып отыр.

Орыс тілінде	Латын тілінде	Ағылшын тілінде	Қазақ тілінде	Латын әліпбиінде
Грудина, грудная кость	Sternum	Breast bone	Төс	Tós
Грудные позвонки	Vertebrae thoracicae	Thoracic vertebrae	Кеуде омыртқалары	Keýde omyrtqalary
Живот, брюхо	Venter	Abdomen, belly	Иш, құрсақ	Ish, qursaқ
Крестцовые позвонки	Vertebrae sacrales	Sacral vertebrae	Сегізкөз омыртқалары	Segizkóz omyrtqalary
Позвонковое отверстие	Foramen vertebrale	Vertebral foramen	Омыртқалық тесік	Omyrtqalyқ tesik

Позвоночный столб	Columna vertebralis	Vertebral column	Омыртқа бағаны	Omyrtqa baǵany
Поперечный отросток	Processus transversus	Transversal process	Көлденең өсінді	Köldeneñ ósindi
Поясничные позвонки	Vertebrae lumbales	Lumbar vertebrae	Бел омыртқалары	Bel omyrtqalary
Запястье	Carpus	The wrist	Білезік	Bilezik
Бедренная кость	Femur	Femur (thigh bone)	Ортан жілік	Ortan jilik
Плечевая кость	Humerus	Humeral bone	Тоқпан жілік	Toqpan jilik
Большеберцовая кость	Tibia	Tibia (shin-bone)	Асықты жілік	Asyqty jilik
Ключица	Clavicula	The clavicle	Бұғана	Buǵana
Кости запястья	Ossa carpi	Bones of the wrist	Білезік сүйектері	Bilezik súiekteri
Кости предплюсны	Ossa tarsi	Tarsal bones	Тілерсек сүйектері	Tilersek súiekteri
Лучевая кость	Radius	The radial bone, radius	Кәрі жілік	Kári jilik
Лопатка	Scapula	The scapula	Жауырын	Jaýyryn
Мизинец	Digitus minimus (quintus)	Little finger	Шынашақ	Shynashaq
Надколенник (надколенная чашка)	Patella	Patella (knee cap)	Тізе тобығы	Tize tobyǵy
Ость лопатки	Spina scapulae	Spine of scapula	Жауырын қылқаны	Jaýyryn qylqany
Подвздошная кость	Os ilium	Iliac bone	Мықын сүйек	Muqyn súiek
Тазовая кость	Os coxae	Hip bone	Жамбас сүйек	Jambas súiek
Височная кость	Os temporale	Temporal bone	Самай сүйек	Samai súiek

Затылочная кость	Os occipitale	Occipital bone	Шүйде сүйек	Shúide súiek
Поджелудоч- ная железа	Pancreas	Pancreas	Ұйқыбез	Uıqybez

Латын қарпіне көшу медицина үшін өте ыңғайлы, өйткені науқастың диагнозы, дәрі-дәрмек атаулары латынша. Дәрігерлерге латын қарпінде жазу ұтымды болары хақ. Латын қарпі медицина саласында жаңа белестерден орын алады деуге болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

- [1] <https://abai.kz/post/10899>
- [2] Бекишева Е.В. Учебный историко-этимологический словарь медицин-ских терминов / Под ред. А.Ф. Краснова, В.Ф. Новодрановой. – М., 2002. – 78 с.
- [3] Бондаренко М.А. Латинский язык и основы медицинской терминологии. – Тулу: ТулГУ, 2005. – 206 с.
- [4] <http://bulletin-ir-law.kaznu.kz/index.php/1-mo/article/download/757/737/>
- [5] <http://bilim-all.kz/article/5685-Qazaqsha-soz-zhazushylarga>

© М.Д. Жорокпаева, А.Д. Аманжолов, А.Е.Мукажанова, 2022

МЕДИЦИНСКИЕ НАУКИ

О.В. Силина,
*студент 1 курса СПО
напр. «Охотоведение»,
науч. рук.: И.С. Полянская,
к.т.н., доц.,
Вологодская ГМХА,
г. Вологда, Российская Федерация*

ТЕХНОЛОГИИ ПРИГОТОВЛЕНИЯ И КОНТРОЛЬ ГОМЕОПАТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ

Аннотация: в практическом здравоохранении разрешены к использованию сотни зарегистрированных однокомпонентных и многокомпонентных гомеопатических средств. Их готовят по особой технологии, предложенной ещё основоположником гомеопатии немецким врачом и химиком XVIII века Ганеманом, который считал симптомы болезни защитной ответной реакцией организма на неблагоприятное воздействие. Обзор посвящён современным аспектам технологии и биотехнологии приготовления гомеопатических средств, включая вопросы производственного контроля и контроля качества готового гомеопатического препарата.

Ключевые слова: технология, биотехнология, гомеопатические средства.

Сырьём для гомеопатических препаратов, как правило служат неорганические вещества растительной или животной природы, иногда лекарства [1].

Процесс приготовления гомеопатических средств состоит из разведения, с последующим растиранием (твёрдофазная технология), или перемешиванием встряхиванием (жидкофазная технология), которые называют «потенцированием», или «динамизацией». Для получения десятичной или сотенной части потенции к исходному сырью добавляют 9 или 99 частей наполнителя, соответственно на упаковке средства должны быть обозначения X или C. Большинство препаратов сегодня

представлены разведениями от 3X до 30X, но встречаются и бóльшие разведения. При этом ключевая проблема – это сложность контроля качества гомеопатического средства, связанная с низким содержанием действующего вещества. В разведениях близких к числу Авогадро практически отсутствуют частицы действующего вещества. Гомеопатия (от др. – греч. ὅμοιος – «подобный» и πάθος – «болезнь») – один из видов альтернативной медицины, методы которой не доказаны научным путем. Согласно одному из основных правил гомеопатии, доза лекарства для лечения должна быть минимальной.

Современная практическая медицина оперирует большим объёмом экспериментального материала, накопленного разными научными школами по биологическому действию сверх низких концентраций химических веществ [2] и по периодическому действию «доза-ответ», что в целом, не позволяет сомневаться в действенности гомеопатического метода лечения, однако минимальные дозы лекарства, многие исследователи рассматривают как «плацебо», против данного метода лечения выступают в научных кругах [3]. Фонд Джеймса Рэнди готов выплатить миллион долларов тому, кто сможет надёжно и точно отличить гомеопатический раствор от воды. За много лет приз остался невостребованным [4,5].

Выражаются сомнения в обоснованности применения элементных металлов, неспособных проявлять биологическую активность вследствие своих термодинамических, кинетических характеристик (As, Pt, Pd, Ir).

Обозначены и перспективные направления применения гомеопатических лекарственных средств, например, относящиеся к элементным формам благородных металлов, находящихся в составе препаратов в высокодисперсном состоянии. Предполагают, что высокодисперсные порошки металлов размером наночастиц способны обеспечивать образование микро- и нано-гальванических элементов, влияющих, подобно белкам-ферритинам, на клеточный окислительно-восстановительный потенциал.

До настоящего времени не решён вопрос о единой номенклатуре названий гомеопатических средств. Многие

названия используются со времён средних веков, однако в перечне зарегистрированных разрешённых гомеопатических средств одно и то же химическое соединение встречается несколько раз под разными названиями.

В 2015 г утверждены правила изготовления и отпуска лекарственных препаратов для медицинского применения [4], в котором особое внимание уделено именно гомеопатии.

Около 10 лет назад было установлено, что триоксид мышьяка может использоваться для терапии при лечении лейкемии, поскольку это вещество атакует белки, отвечающие за рост раковых клеток. Ученые Стэнфордского университета установили, что триоксид мышьяка может помочь при лечении целого ряда видов рака [7].

Очень часто сырьё для приготовления гомеопатических средств является ядом.

Например, болиголов пятнистый (*Conium maculatum* – Кониум Макулатум) – яд, которым отравили Сократа, в разведениях 1:30 показан при псориазной конституции.

Разведения ландыша майского (*Convallaria majalis*) гомеопаты выписывают как укрепляющее сердце, хотя растение ландыш может быть смертельно опасным.

К подобным растениям относят морозник (геллеборус нигер – *Helleborus niger*), гомеопатические разведения которого хвалил ещё Парацельс, как лучшее сердечное средство, особенно для пожилых людей.

Поскольку разведения от 3X до 30X являются достаточно широко употребляемыми гомеопатами и достаточно хорошо контролируемые современными аналитическими методами, спорный вопрос о возможности контроля технологии приготовления и качества готового гомеопатического продукта решаем, если к продаже допускать только такие, поддающиеся контролю разведения. В таком случае производственный контроль аналогичен таковому при изготовлении лекарственных средств.

Сотенные разведения, получают, например, выливая лекарственное сырьё полностью из ёмкости, и заполняя ёмкость инертным компонентом, например водой. Это может сделать сам потребитель, или, более точно, лечащий врач.

ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ

В.М. Чигилейчик,
аспирантка,
e-mail: valeriachihileychik94@yandex.by,
науч. рук.: **К.Н. Князева,**
к.и., доц.,
Белорусская государственная
академия искусств,
г. Минск, Беларусь

ЭТАПЫ СТАНОВЛЕНИЯ ИТАЛЬЯНСКОГО БАЛЕТА: ОТ ЗАРОЖДЕНИЯ ДО XIX ВЕКА

Аннотация: данная статья посвящена историческим этапам становления итальянского балетного искусства.

Ключевые слова: балет, классический танец, известные балетмейстеры, музыкальный театр.

Важнейшим каноническим жанром музыкального театра является также балет. По своей природе – это уникальное социокультурное явление, которое имеет исключительную силу воздействия на эмоциональную среду и интеллектуальную деятельность человека. Балетное искусство тесно связано с музыкой, которая диктует выразительные постановочные средства, ритм, стиль, характер движений. Суть балетного действия передается через хореографические образы. Безусловно, балет является синтетическим искусством, объединяющим в себе, помимо музыки, хореографию, драматургию, изобразительное искусство, дизайн и его невозможно исследовать изолировано от других видов искусства. Чтобы понять отличительные черты сценического языка данного жанра, обратимся к определению его понятия.

«Балет (от франц. *balletto* и лат. *ballo* – танцую) – вид театрально-музыкального искусства, в котором художественный образ создается с помощью хореографии, танцевально-пластического языка» [1].

Специфика жанра заключается в том, что балет

воспринимается прежде всего визуально. Это предъявляет особые требования к его сценическому решению. Перед балетмейстером или режиссером-постановщиком возникает сложная задача достижения образной выразительности при многих ограничениях, вытекающих из хореографической специфики балетного спектакля. Критериями оценки качества балетной постановки являются действенность, музыкальность и соответствие условиям танцевального искусства. Перед постановщиком стоит задача воплотить не только сюжетную драматургию, но и творчески осмыслить музыкальную канву произведения. Балетный жанр прошел сложный многовековой путь становления, прежде чем оформился в самостоятельный жанр. Проследим основные этапы его развития.

Предпосылки формирования профессионального балета восходят к античности и берут свое начало в искусстве танца, которое являлось неотъемлемой частью народной культуры – гуляний, плясок, забав и т. д. Огромное значение в жизни общества танец имел в эпоху Средневековья (IV – XIV века). Несмотря на запрет церкви на светские зрелища, он проникает в ее деятельность и становится важной частью большинства религиозных праздников, церемоний и шествий. Постепенно танец приобретает все более светский характер. Начиная с IX века с расцветом искусства трубадуров и скоморохов хореографические постановки, становятся неотъемлемой частью их выступлений, а также ассимилируются с цирковым искусством и пантомимой. Танец занимает важное место в социокультурном пространстве стран Европы и постепенно осмысливается с точки зрения художественных форм и специфических особенностей [2]

Истоки профессионального балетного искусства зарождаются в XVI веке в Италии. Этот период называют эпохой Возрождения, для которой характерными принципами были популяризация идей гуманизма, светский характер культуры, антропоцентризм. Развитие получают пространственные виды искусства: скульптура, живопись, архитектура и др. Все эти факторы повлияли на формирование балета как синтетического вида искусства. Итальянская интеллигенция устраивала дворцовые торжества, где танец

занимал важное место – использовался в качестве интермедийных вставок и дивертисментов. Постепенно он приобретает все более театральный характер. Важным событием в историческом пути балетного искусства становится свадьба короля Франции Генриха II и флорентийской аристократки Екатерины Медичи. Этот союз укрепил культурные связи Италии и Франции, тем самым начав отсчет истории балетного искусства. Первым спектаклем данного жанра принято считать «Цирцею, или Комедийный балет королевы», поставленный в 1581 году Б. де Бежуайе. Данная постановка была значимым событием не только в истории музыкального искусства Франции, но и оказала влияние на развитие музыкального театра всей Европы. Сюжет основывался на произведениях античной мифологии. Постановка имела огромный масштаб, зрелищный характер и была рассчитана на избранную аристократическую публику. Хореография отличалась четким геометрическим рисунком, композицией, что явилось новшеством и заложило предпосылки формирования техники классического танца, который в свою очередь стал основой балетного жанра [3].

Середину XVI-XVII век можно охарактеризовать как период зарождения и становления профессионального балета. Он развивается в самостоятельное искусство. Формируется профессиональная система техники исполнительского мастерства, что явилось фундаментальным явлением в зарождении балета. Новый жанр диктует постановщикам определенные специфические условия: появляется определенная система актерских амплуа, осваиваются новые принципы организации сценического пространства и особенности костюма.

Одной из ключевых эпох в истории европейской культуры стала так называемая эпоха Просвещения (конец XVII–XVIII век). Главными идеями данного периода становятся свободомыслие и рационализм, равенство, борьба против феодального устройства общества и церкви, доступность знаний для всех слоев населения, провозглашается незыблемость прав и свобод человека. Безусловно в стороне не могла остаться и сфера искусства. Определенные сложности назревают в

балетном жанре.

Что касается развития балетного жанра данного периода в Италии, он связан с деятельностью ряда балетмейстеров-экспериментаторов. Среди них особенно хотелось бы выделить Ф. Клерико, С. Вигано, Г. Джоя. Каждый из них внес большой вклад в развитие итальянского балета. Ф. Клерико разработал новые методы пантомимного исполнения. Он стремился найти в пантомиме аналог драматических монологов и диалогов, особое внимание уделял актерскому мастерству танцоров. Однако не предъявлял требований к музыке как первоисточника балетного спектакля. Постановки Ф. Клерико состояли из сборных музыкальных произведений. Среди его спектаклей исследователи выделяют «Калисто и Руджеро» (1779), «Возвращение Агамемнона» (1789) и др. С именем балетмейстера С. Вигано связан период расцвета итальянской хореодрамы.

«Хореодрама – тип балетного спектакля, построенного по принципу драматической пьесы, где действие развивается в пантомимных сценах или действенном танце, который носит преимущественно дивертисментный, развлекательный характер и появляется в сценах разного рода празднеств» [4]

Для постановок С. Вигано характерными особенностями были монументальность действия, развернутые масштабные массовые сцены, особые требования к исполнителям, которые должны были быть одновременно и танцорами, и артистами пантомимы. Среди самых знаковых работ С. Вигано выделяют спектакли «Рауль, синьор де Креки» (1791), «Клотильда, герцогиня Салернская» (1799), «Творения Прометея, или Власть музыки и танца» (1801), «Титаны» (1819) и др. Утверждение принципов балетной режиссуры, где главное средство выразительности – танцевальная пантомима, характеризует творчество Г. Джоя. Среди постановок балетмейстера хотелось бы выделить спектакли «Цезарь в Египте» (1807), «Ссылные в Сибири» (1823) и др.

Важным событием в истории балетного театра Италии стало открытие в 1813 году при театре «Ла Скала» танцевальной школы, которая готовила танцоров высокого профессионального уровня. Среди них хотелось бы выделить Ф.

Черрито, С. Фуоко, К. Кукки, П. Леньяни и др. Выпускники данной балетной школы занимали ведущее место не только в отечественных театрах, но и в музыкальных театрах Франции, Австрии, России и др. Итальянские балетные артисты отличались индивидуальным виртуозным стилем исполнения танца, в основе которого была пальцевая техника, сложные вращения, исполняемые в бравурном темпе.

1860 – 1870-е годы стали кризисными для балетного театра Италии. Это связано прежде всего с упадком романтизма. К 1880-м годам популярность набирают монументальные балетные феерии, постановки которых связаны прежде всего с именем танцора пантомимы, балетмейстера Л. Манцотти. Его спектакли как правило представляли собой ряд сменявшихся эпизодов, были насыщены огромным количеством артистов. Сценографическое оформление было красочное, наполненное всевозможными постановочными эффектами. Что касается идейно-тематической направленности постановок хореографа, как правило они носили патриотический характер, прославляли достижения науки и техники. Постановочный опыт, средства художественной выразительности, придуманные Л. Манцотти оказали большое влияние на развитие мюзик-холла в начале XX века. Среди его работ хотелось бы выделить спектакли на музыку Р. Моренко «Сиеба» (1876), «Эксцельсиор» (1881), «Любовь» (1886) и др. Однако стремление к развлекательному характеру действия, снижение значимости классического танца, пресыщение спектаклей постановочными эффектами привело к упадку балетного жанра в конце XIX века.

Безусловно, все вышеперечисленные факторы, оказали огромное влияние на формирование современного итальянского балета. Сегодня, в XXI веке, балетное искусство Италии – это активно развивающееся явление, представленное с одной стороны классической балетной школой, а с другой – экспериментами в области современных танцевальных направлений.

Список использованных источников и литературы:

[1] Вайнкоп Ю.Я. Что знать об опере. Изд. 5-е. – М.: ЛЕНАНД, 2016. – 168 с.

[2] Красовская, В.М. Западноевропейский балетный театр: Очерки истории: От истоков до середины XVIII века / В.М. Красовская. – М.: Искусство, 1979. – 295 с.

[3] Хоманс, Д. История балета. Ангелы Аполлона / Д. Хоманс. – Москва: Издательство АСТ, 2020. – 592 с.

[4] Академик [Электронный ресурс] / Хореодрама. – Режим доступа: https://humanities_dictionary.academic.ru/6079/Хореод.html/ – Дата доступа: 14.03.2022

© В.М. Чигилейчик, 2022